

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยครั้งนี้มีดังนี้

1. อรรถกถาชาดก
 - 1.1 ความหมายของชาดก
 - 1.2 ความเป็นมาของชาดก
 - 1.3 ประเภทชาดก
2. หลักธรรมทางพุทธศาสนา
 - 2.1 ความหมายและขอบเขตของหลักธรรม
 - 2.3 การทำความดีทั้งทางกาย วาจา และใจ (กุศลสุสุปสัมปทา)
 - 2.4 การละเว้นความชั่วทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อภินิ)
 - 2.4 การทำจิตใจให้บริสุทธิ์ (สจิตฺตปริโยทปน)
3. องค์ประกอบทางวรรณศิลป์ของวรรณคดี
4. ภาพพจน์หรือโวหารลักษณะ (Figures of speech)
5. การสื่อสาร
 - 5.1 องค์ประกอบของการสื่อสาร
 - 5.2 วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร
 - 5.3 ประเภทของการสื่อสาร
6. แนวคิดทางการสื่อสารเกี่ยวกับภาษา
 - 6.1 ความหมายของภาษา
 - 6.2 ลักษณะของถ้อยคำหรือวจนภาษา
 - 6.3 วจนภาษาและความหมาย
 - 6.4 สิ่งจำกัดขอบเขตของความหมาย
 - 6.5 อุปสรรคที่เกิดจากการใช้วจนภาษา
 - 6.6 การสำรวจความหมาย
 - 6.7 การสื่อสารภาษาเพื่อเข้าถึงสังคม

7. การวิเคราะห์ตัวละคร

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

8.1 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในแง่มุมต่างๆ

8.2 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในด้านตัวละครและบทบาทของตัวละคร

8.3 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกเกี่ยวกับคุณธรรมด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ

8.4 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกโดยใช้เป็นสื่อในการสอนหรือปลูกฝังคุณธรรม

8.5 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในแง่อื่นๆนอกจากที่กล่าวมา

9. กรอบทฤษฎีในการวิจัย

โดยวรรณกรรมและงานวิจัยทั้งหมดมีรายละเอียดดังนี้

1. อรรถกถาชาดก

1.1 ความหมายของชาดก

ชาดก มาจากภาษาบาลีว่า ชาต แปลว่าเกิด และ ก แปลว่า บุคคล รวมเป็น ชาตก แปลว่า เรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว (ทรัพย์ ประภสสุข 2527: 11)

สมบัติ จำปาเงิน (2541: 2) ให้ความหมายของชาดกว่า หมายถึง การกล่าวถึงสิ่งที่เกิดขึ้นมาแล้ว หมายความว่า การแสดงนิทานประกอบสุภาษิต เพื่อให้เข้าใจสุภาษิตได้ง่ายขึ้น ทำนองสอนบทเรียนด้วยของจริงในปัจจุบันนั่นเอง

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ (2541: 61) ให้ความหมายว่า ชาดก หมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการเกิด การเสวยพระชาติของพระพุทธเจ้าในอดีต

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) (2513: 6) ให้ความหมายว่า ชาดก คือระเบียบคำที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือค ความประพฤติดิเคยทรงทำมาแต่กาลก่อน หรือกิจที่เคยทรงทำมาแต่ชาติหนหลัง รวมทั้งบุรพจริยาของพระสาวก

ฐานิสร์ ชาครัตพงษ์ (2515: 30) ให้ความหมายว่า ชาดกนั้น เมื่อกล่าวตามมติของโบราณจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ เรื่องโพธิสัตว์ หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้า ที่ได้แสดงบทบาทความเป็นวิบุรุษ หรือบทบาทอื่นๆ ฉะนั้นคำนี้ อาจแปล

ความหมายได้ว่า เรื่องพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้นคือ เรื่องในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังหมายถึงการรวบรวมชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและหมายถึงคัมภีร์อภิสัมมุตตชาดกด้วย

สำหรับนักวิชาการต่างประเทศได้ให้ความหมายของชาดกไว้ดังนี้

T.W. Rhys Davids และ William Stede (1966: 281) ให้ความหมายว่า ชาดก แปลว่า ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่แล้ว คือ เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้านั่นเอง และเป็นชื่อหนังสือเล่มหนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งแต่งเป็นคาถา 247 เรื่อง

Christmas Humphreys (1954: 98) ให้ความหมายว่า ชาดก หมายถึง เรื่องราวเกี่ยวกับการเกิดของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผลงานของเถรวาทที่รวบรวมเรื่องพระชาติปางก่อนของพระพุทธเจ้าซึ่งมีคุณค่ามากในทางคติชาวบ้านและทางพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวที่แสดงถึงนิทานคติธรรม

James Hasting (1967:194) ให้ความหมายว่า ชาดก หมายถึง เรื่องราวการเสวยพระชาติ ของพระโพธิสัตว์หรือพระชาติต่างในอดีตของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้แสดงบทบาทวีรบุรุษหรือบทบาทอื่นๆ ดังนั้น ชาดกอาจแปลความหมายได้ว่าเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ แต่ความหมายที่ใช้กันโดยทั่วไปหมายถึง เรื่องราวในพระชาติก่อนๆ ของพระพุทธเจ้า

สำหรับพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. 2542 (2542: 359) ได้ให้ความหมายว่า ชาดก หมายถึง เรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อนๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ชื่อนี้ ชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาส่วน 1 ใน 9 ส่วนที่เรียกว่า นวังคสัตตทวาร ซึ่งนวังคสัตตทวาร 9 ประการ (ทรัพย์ ประกอบสุข 2527: 1-2, นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ 2525: 165) คือ

1. สุตตะ เป็นคำสอนทั่วไป ที่ยกที่ยกข้อธรรมขึ้นแสดงแล้วบรรยายให้พิสดาร
2. เคยยะ เป็นคำสอนที่เป็นไวยากรณ์บ้าง เป็นคาถาบ้าง ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง
3. เวยยาकरणะ เป็นคำสอนที่เป็นร้อยแก้วล้วนๆ
4. คาถา เป็นคำสอนที่เป็นร้อยกรองล้วนๆ
5. อุทาน เป็นคำสอนเกี่ยวกับคติธรรมที่เปล่งออกมาเป็นอุทานจากแรงบันดาลใจของพระพุทธเจ้าและพระสาวก เมื่อมีเหตุการณ์แต่ละอย่างปรากฏจงใจให้เห็นคติธรรมนั้น
6. อิติวุตตะกะ เป็นคำสอนที่อ้างอิงท่านผู้รู้
7. ชาดก เป็นคำสอนที่เล่าเป็นนิทานสอนใจ คือ แสดงถึงบุรพจริยาของพระพุทธเจ้าที่ทรงทำไว้แต่ชาติปางก่อน

8. อภิปุทธธรรม เป็นคำสอนที่แสดงถึงเรื่องแปลกประหลาดมหัศจรรย์ ในทางคติธรรมของพระพุทธเจ้าและพระสาวก

9. เวทลละ เป็นคำสอนที่เป็นคำถามคำตอบ ต้องใช้สติปัญญาลึกซึ้งในการพิจารณาวิวินิจฉัย

ตามที่ได้แสดงทัศนะของนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศมาแล้ว สามารถสรุปความหมายของคำว่าชาดก ได้ 3 ประการ คือ

1. ชาดก หมายถึง เรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เสวยพระชาติในภพภูมิต่างๆ เป็นคนบ้างสัตว์บ้างสลับกันไป แต่ก็มีข้อน่าสังเกต คือ ไม่ว่าพระพุทธเจ้าจะเสวยชาติเป็นอะไร จะมีคุณสมบัติที่แตกต่างจากผู้อื่น 2 ประการ คือ

1.1 รูปสมบัติ คือ จะมีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ถ้าเป็นสัตว์จะเป็นเพศผู้ ถ้าเป็นคนก็จะเป็นบุรุษเพศ มีความสง่างามเป็นที่สะดุดตาแก่ผู้พบเห็น และนอกจากจะมีร่างกายที่งดงามแล้ว น้ำเสียงก็ไพเราะด้วย

1.2 ธรรมสมบัติ พระพุทธเจ้าไม่ว่าจะเสวยพระชาติเป็นคนหรือสัตว์ จะมีคุณธรรมสูง โดยเฉพาะบารมี 10 อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลาย ๆ อย่าง

จากที่พระองค์ทรงมีคุณสมบัติทั้ง 2 ประการนี้เองจึงได้รับการยกย่องให้เป็นหัวหน้า เป็นผู้นำ และเป็นที่พึ่งของผู้อื่นในชาตินั้นๆ (พิสิฐ เจริญสุข 2539: 3-4)

2. เป็นชื่อของพระพุทธพจน์หรือคำสอนอย่างหนึ่งในจำนวน 9 อย่าง ของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า นวัคคสัตตสุตตันต์ ซึ่งมีอยู่ 9 หมวดตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

3. ชาดก หมายถึง คัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวน 15 เล่ม ของขุททกนิกาย ในสุตตันตปิฎก

1.2 ความเป็นมาของชาดก

ชาดกนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก มิใช่มีอยู่ในเฉพาะคัมภีร์ชาดก ของพระสุตตันตปิฎก เท่านั้น และชาดกบางเรื่องก็แตกต่างไปจากในคัมภีร์อย่างสิ้นเชิง ซึ่งชาดกจำนวนมากเหล่านี้ มีกำเนิดอยู่ 4 ทาง (สิปปพงษ์ ทองธรรมชาติ 2542: 1-3) คือ

1.2.1 พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้

1.2.2 พระพุทธเจ้านำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนพุทธศาสนิกชน

1.2.3 ผู้รู้ทางพุทธศาสนานำเอาเรื่องเดิมจากแหล่งต่างๆ มาแต่งใหม่

1.2.4 ผู้รู้ทางพุทธศาสนาผู้เรื่องขึ้นเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงจากที่อื่น

นิทานชาดกที่ผู้รู้ทางพุทธศาสนานำเค้าโครงเรื่องมาแต่งใหม่นั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งชาดกฝ่ายเถรวาทและมหายาน ส่วนชาดกที่ผู้รู้ทางพุทธศาสนาแต่งขึ้นมาเองตามพื้นฐานความรู้ของแต่ละท่านนั้นมีอยู่บ้าง แต่ไม่มากเหมือนนำเค้าเรื่องเดิมมาแต่ง

สำหรับนิทานชาดกที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกนั้น เชื่อกันว่าเป็นเรื่องเล่าเก่าแก่ก่อนพุทธกาล ที่มีแหล่งกำเนิดมาจากนิทานพื้นบ้าน ของอินเดีย ของกรีกหรือของ เปอร์เซีย และนิยมเล่าสืบต่อมาด้วยมุขปาฐะ เช่น ยวาทรรลาล เนรุห์ เห็นว่า นิทานชาดกในรูปโฉมที่เราเห็นในปัจจุบัน เกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ปรินิพพานไปแล้ว เชื่อกันว่านิทานชาดกเป็นเรื่องที่พรรณนาถึงชีวิตของพระพุทธเจ้าในชาติก่อนๆ นิทานชาดกได้กลายมาเป็นส่วนสำคัญในวรรณคดีพุทธศาสนา แต่ก็เป็นที่ประจักษ์แจ้งว่า นิทานชาดกเป็นเรื่องเก่าแก่ที่เกิดขึ้นในอินเดียก่อนพุทธกาล ด้วยเหตุนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับชีวิตของคนอินเดียในครั้งกระโน้น (ยวาทรรลาล เนรุห์ 2515: 395)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเชื่อว่า ชาดกเป็นเรื่องเก่าที่พระพุทธเจ้า ทรงนำมาเล่าเสริมเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจหลักธรรมได้ดีขึ้น ดังมีพระบรมราชาธิบายไว้ว่า

“อีกข้อหนึ่ง เรื่องชาดกนี้ มิใช่เรื่องราวในครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องมีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนาน ที่จะพึงกำหนดได้ด้วยหลักฐานหลายอย่าง ถึงในชาดกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่า ด้วยขึ้น อดีเต ทุกแห่งฯ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ถึงที่ควรจะให้ความชัดขึ้น ด้วยชักนิทานมากล่าว ก็ชักมาสาธกให้กระจ่างขึ้นฯ คำที่แสดงโดยวิธีนี้เรียกว่าชาดก ในบาลีขึ้นต้นว่า ภูตปุพพ์ (เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว) จัดเข้าในนวัคสตุตศาสนะ (คำสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์เก่า)ฯ เมื่อพิเราะห์ดูนิทานที่ยกมากล่าวนั้นมีหลายชั้นที่เป็นนิทานเก่าทีเดียวก็มี ที่เป็นชั้นหลังๆลงมาก็มีฯ และนิทานอย่างเช่นชาดกนี้ไม่ได้มีแต่ในคัมภีร์ฝ่ายพระพุทธศาสนา ในหมู่ชนชาติอื่น ภาษาอื่น นอกจากพระพุทธศาสนา ก็มีปรากฏเหมือนกันฯ ชาตืออาหรับ เปอร์เซีย เป็นต้น”

(กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ 2540 : 8)

ในพระไตรปิฎกฉบับบาลีแปลไทย เล่มที่ 27 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเอง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2539: 10-11)ก็ได้มีการกล่าวถึงชาดกและความจำเป็นของการที่ต้องแต่งอรรถกถาเพิ่มเติมว่าไว้ว่า

“ชาดกทั้งหมดเป็นอดีตนิทานที่พระผู้มีพระภาคทรงยกขึ้นมาแสดงเพื่อเป็นข้อเปรียบเทียบเรื่องที่เป็นปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้น บางชาดกพระพุทธองค์ตรัสพระคาถาสรุปไว้ในที่สุดของเรื่อง เช่น อปฺปนฺนชาดก วัณณุปฺปชาดก เสรีวณฺณชาดก เป็นต้น บางชาดกพระพุทธองค์ทรงยกคาถาของพระโพธิสัตว์ในชาดกนั้น ๆ มาตรัสไว้ซ้ำอีก เช่น จูฬเสฏฐิชาดก ตัณทุลลนาฬิชาดก เทวธัมมชาดก เป็นต้น ในบาลีพระไตรปิฎกเล่มที่ 27 นี้เป็นคาถาล้วน หากผู้อ่านไม่ได้ศึกษาอรรถกถาชาดกนั้น ๆ เป็นส่วนประกอบก็จะยากต่อการเข้าใจ จึงจำเป็นต้องนำอรรถกถาเสริมเข้ามาเพื่อประโยชน์แก่การเข้าใจในการอ่านชาดก โดยย่อเรื่องในอรรถกถามาไว้ในบทนำนี้ก่อน เพื่อให้เข้าใจว่า ก่อนจะถึงคาถาชาดกนั้น ๆ ท่านได้แสดงเรื่องประกอบไว้อย่างไร ดังนั้น ก่อนจะถึงคาถาจึงมีคำเปิดเรื่องไว้ในวงเล็บเพื่อเป็นที่เข้าใจว่าใครกล่าวคาถานี้ แล้วจึงเข้าคาถาที่มีอยู่ต่อไป หรือในกรณีที่มี 2 คาถาขึ้นไป มักมีการกล่าวโต้ตอบกัน ซึ่งการกล่าวโต้ตอบนี้ ได้ใส่คำพูดของผู้กล่าวไว้ในวงเล็บซึ่งเป็นตัวเปิดเรื่องไว้ด้วย พึงทราบว่า คำในวงเล็บนั้นเป็นคำที่มีมาในอรรถกถา ไม่ใช่มีมาในบาลีพระไตรปิฎกหรือผู้แปลใส่เข้ามาเอง”

แม้จะเป็นการยากที่จะสืบสาวของที่มาของนิทานชาดกแต่ละเรื่อง แต่ก็สามารถประมวลที่มาของชาดกได้กว้างๆ ซึ่งในพระไตรปิฎกฉบับนี้ได้แบ่งคาถาในชาดกเป็น 3 ประเภท คือ

ประเภทที่ 1 เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารของบ้านเมืองสมัยโบราณก่อนสมัยพุทธกาล เช่น เรื่องที่ชาวกุมาร ในทีฆิติโกสลชาดก ข้อ 371 ในอัทธมวรรค ปัญจกนิบาต ซึ่งเป็นผู้รวบรวมแคว้นกาสิและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดียวกันมาจนถึงสมัยพุทธกาล ชาดกเรื่องนี้มิได้มุ่งแสดงเนื้อหาทางประวัติศาสตร์แต่มุ่งแสดงหลักธรรมคือการไม่ล่วงละเมิดคำสอนของมารดาบิดา การรู้จักให้อภัยแก่ศัตรูเป็นสำคัญ โดยความก็คือการมีเมตตากรุณาไม่ผูกเวรก่อศัตรูต่อกันนั่นเอง

ประเภทที่ 2 เป็นนิทานพื้นบ้าน ซึ่งมีอยู่ในถิ่นต่าง ๆ ของชมพูทวีปตลอดไปถึงแถบอาหรับเปอร์เซีย ข้อนี้เห็นได้ชัดในนิทานชาดกหลายเรื่องที่ตรงกับนิทานในอีสปปรกรณ์หรือนิทานอีสป เช่น สุวณฺณหังสชาดก ข้อ 136 ในอัสสัมปทานวรรคเอกกนิบาต พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นหงส์มีขนเป็นทอง ถูกภรรยาและธิดาจับถอนขนจนหมด ขนที่ขึ้นมาใหม่กลับขาวปกติ ตรงกับเรื่องห่านทองในนิทานอีสปเรื่องทั้ง 2 หากถอดใจความคงได้ในคติโบราณที่ว่า “โลกมาก ลากหาย” ซึ่งเป็นคติชาวบ้าน

ประเภทที่ 3 เป็นนิทานเทียบสุภาษิต เช่น เรื่องคนพูดกับสัตว์ สัตว์พูดกับสัตว์ หรือ เทวดาแสดงธรรม เป็นต้น เช่น เรื่องกัณฐิชาดก ข้อ 13 ใน สิลวรรคเอกกนิบาต เทวดาโพธิสัตว์ ดำเนินเรื่องทีละเรื่องดำเนิน 3 อย่าง จึงกล่าวว่า

นำดำเนิน คนที่มีลูกศรเป็นอาวุธยิงไปเต็มกำลัง
นำดำเนินชนบทที่มีสตรีเป็นผู้นำ
อนึ่ง แม้ชายผู้ตกอยู่ในอำนาจของสตรีก็นำดำเนิน

การแสดงชาดกในทำนองนี้เป็นการหลีกเลี่ยงการแสดงธรรมกระทบตนเองและผู้อื่น หรือแสดงธรรมเสียดสีผู้อื่น เพราะเป็นการสอนธรรมโดยให้ตัวละครในนิทานเป็นผู้สอนและรับฟัง คำสอน ทำให้ผู้ฟังรู้สึกว่ามีส่วนใดกระทบตน มีความเพลิดเพลินและสามารถน้อมนำธรรม นั้นๆ มาประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมได้

นอกจากนี้ยังมีผู้แสดงความคิดเห็นไปในทางคล้ายกันกัน โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ (พระมหาอำพล บุตดาสาร 2546: 18-19) ดังนี้

1. มาจากคัมภีร์ที่เก่าแก่กว่าคัมภีร์ชาดก ดังพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “นั่นทีวิศาลชาดก ซึ่งมาในโอมสวาทสัชชาต คัมภีร์มหาวิภังค์พระวินัย ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่ากว่าคัมภีร์ชาดก”

2. มาจากนิทานชาวบ้านที่บรรดาภิกษุยกมาเป็นตัวอย่างในการเทศนาสั่งสอน ประชาชน นิทานชาวบ้านบางเรื่องถ่ายเทมาจากประเทศอื่น เล่าสืบกันมาเช่น เรื่อง สุวณฺณหัง ชาดก ในเอกกนิบาต กับเรื่อง ห่านไขเป็นทอง ในนิทานอีสป แต่เป็นการยากที่จะระบุว่าใครได้รับ อิทธิพลจากใคร

3. มาจากเรื่องราวในประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารของบ้านเมืองยุคโบราณก่อน พุทธกาล เช่นเรื่อง ที่ฆาตุกรรมผู้รวบรวมแคว้นกาสิและโกศลเข้าอยู่ในปกครองเดียวกันและเป็นมา จนถึงพุทธกาล

4. เป็นนิทานเปรียบเทียบเชิงสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าหรือพระสาวกได้ผูกเรื่องขึ้นเพื่อสั่ง สอนธรรมโดยตรง

1.3 ประเภทชาดก

การแบ่งประเภทของชาดกมีหลายวิธี โดยมีรายละเอียดดังนี้

ทรัพย์ ประกอบสุข (2527) ได้แบ่งชาดกออกเป็น 5 ประเภท คือ

1. นิบาตชาดก
2. อรรถกถาชาดก
3. ฎีกาชาดก
4. ปัญญาสาชาดก
5. ชาดกมालา

สืบพงษ์ ธรรมชาติ (2542: 4-5) แบ่งชาดกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. นิบาตชาดก
2. ชาดกนอกนิบาตหรือพาหิรชาดก

สำหรับงานวิจัยนี้จะทำการวิเคราะห์อรรถกถาชาดก จึงจะนำเสนอรายละเอียดของวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับนิบาตชาดกและอรรถกถาชาดกซึ่งเกี่ยวข้องกับงานวิจัยครั้งนี้เท่านั้นโดยชาดกแต่ละประเภทมีรายละเอียดดังนี้

1.3.1 นิบาตชาดก หมายถึง ชาดกจำนวน 547 เรื่อง ที่มีอยู่ในนิบาตชาดก ขุททกนิาย สุตตันตปิฎก บางทีก็เรียกชาดกปกรณหรือ นิบาตชาดก ซึ่งคำว่านิบาต มาจาก นิ + ปาต (ลง+ตก) แปลว่า ตกลงหรือตกไปแล้ว โดยนัยหมายถึง การกำหนดลง จำกัดลง (สมบัติ จำปาเงิน 2541: 1-7)

การจัดนิบาต

ชาดกในพระไตรปิฎกนี้ เป็นคาถาภาษาบาลีล้วนๆ แบ่งเป็นหมวดหมู่ตามจำนวนคาถา เรียกว่า นิบาต นิบาตมีทั้งหมด 22 นิบาต โดยมีตั้งแต่คาถาเดียวขึ้นไปถึง 80 คาถา รวมไว้เป็นหมวดๆ แต่ละนิบาตยังแบ่งเป็นวรรค แต่ละวรรคจะแบ่งเป็นชาดกต่างๆ ดังนั้นจึงเรียกชาดกนี้ว่า นิบาตชาดก ลักษณะการจัดนิบาต ท่านนำชาดกที่มีคาถาเท่ากันมารวมไว้เป็นกลุ่มเดียวกัน ชาดกที่มี 1 คาถาเรียกเอกกนิบาต ที่มี 2 คาถาเรียกทกนิบาต ที่มี 13 คาถา เรียกเตรสกนิบาต ที่มีมากกว่า 13 ขึ้นไป เรียกปกิณณกนิบาต ที่มี 20 คาถาขึ้นไปเรียกวิสดีนิบาต ที่มี 30 คาถาขึ้นไป เรียกตีสกนิบาต ที่มี 40 คาถาขึ้นไปเรียกจัตตาสกนิบาต

นิบาตจะมีชื่อเรียกตามจำนวนคาถา (ทรัพย์ ประกอบสุข 2527: 1-2; สมบัติ จำปาเงิน 2541: 14-15) ดังนี้

นิบาตที่ 1	มี 1 คาถา เรียกว่า	เอกนิบาต	มี	150	ชาดก
นิบาตที่ 2	มี 2 คาถา เรียกว่า	ทกนิบาต	มี	100	ชาดก

นิบาตที่ 3	มี 3	คาถา เรียกว่า	ติกนิบาต	มี	50	ชาดก
นิบาตที่ 4	มี 4	คาถา เรียกว่า	จตุกนิบาต	มี	50	ชาดก
นิบาตที่ 5	มี 5	คาถา เรียกว่า	ปัญจกนิบาต	มี	25	ชาดก
นิบาตที่ 6	มี 6	คาถา เรียกว่า	ฉกกนิบาต	มี	20	ชาดก
นิบาตที่ 7	มี 7	คาถา เรียกว่า	สัตตกนิบาต	มี	21	ชาดก
นิบาตที่ 8	มี 8	คาถา เรียกว่า	อัฐกนิบาต	มี	10	ชาดก
นิบาตที่ 9	มี 9	คาถา เรียกว่า	นวกนิบาต	มี	12	ชาดก
นิบาตที่ 10	มี 10	คาถา เรียกว่า	ทสกนิบาต	มี	16	ชาดก
นิบาตที่ 11	มี 11	คาถา เรียกว่า	เอกาทศนิบาต	มี	9	ชาดก
นิบาตที่ 12	มี 12	คาถา เรียกว่า	ทวาทศนิบาต	มี	10	ชาดก
นิบาตที่ 13	มี 13	คาถา เรียกว่า	เตรสนิบาต	มี	10	ชาดก
นิบาตที่ 14	มี 14,15,17,22,25	คาถา เรียกว่า	ปกิณณกนิบาต	มี	13	ชาดก
นิบาตที่ 15	มี 20	คาถา เรียกว่า	วิสตินิบาต	มี	14	ชาดก
นิบาตที่ 16	มี 30	คาถา เรียกว่า	ติงสนิบาต	มี	10	ชาดก
นิบาตที่ 17	มี 40	คาถา เรียกว่า	จัตตาสนิบาต	มี	5	ชาดก
นิบาตที่ 18	มี 50	คาถา เรียกว่า	ปัญญาสนิบาต	มี	3	ชาดก
นิบาตที่ 19	มี 60	คาถา เรียกว่า	สัฏฐินิบาต	มี	2	ชาดก
นิบาตที่ 20	มี 70	คาถา เรียกว่า	สัตตตนิบาต	มี	2	ชาดก
นิบาตที่ 21	มี 80	คาถา เรียกว่า	อสีตินิบาต	มี	5	ชาดก
นิบาตที่ 22	มี 80	คาถา เรียกว่า	มหานิบาต	มี	10	ชาดก

การตั้งชื่อวรรค

ลักษณะการตั้งชื่อวรรค ท่านจะนำชาดกแรกของแต่ละวรรคมาตั้งเป็นชื่อวรรคเป็นส่วนใหญ่ เช่น อปัณณกวรรคที่ 1 ของเอกกนิบาต (นิบาตที่มี 1 คาถา) ตั้งชื่อวรรคตามชื่อของอปัณณกชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่ 1 ของวรรคนี้ ซึ่งการตั้งชื่อวรรคในลักษณะนี้มีทั้งหมด 28 วรรค

บางวรรคตั้งชื่อตามเนื้อหาธรรมของชาดกในวรรคนั้นๆ เช่น สลวรรคที่ 2 ของเอกกนิบาต ตั้งชื่อตามเนื้อหาธรรมของพญาเนื้อชื่อลักษณะในลักษณะชาดก การตั้งชื่อวรรคในลักษณะนี้มีทั้งหมด 14 วรรค โดยตั้งแต่นิบาตที่ 8 เป็นต้นไปจะไม่มีวรรค ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. เอกกนิบาตมี 15 พรรค พรรคละ 10 ชาดก รวม 150 ชาดก ดังนี้

1. อปฺปนิกวรรค	10 ชาดก	2. สีสวรรค	10 ชาดก
3. กุรุณวรรค	10 ชาดก	4. กุลาวกวรรค	10 ชาดก
5. อัถฏกามวรรค	10 ชาดก	6. อาสิงสวรรค	10 ชาดก
7. อิตถิวรรค	10 ชาดก	8. วรุณวรรค	10 ชาดก
9. อปายิมหวรรค	10 ชาดก	10. ลิตตวรรค	10 ชาดก
11. ปโรตตวรรค	10 ชาดก	12. หังสิวรรค	10 ชาดก
13. กุสณพาวรรค	10 ชาดก	14. อสัมปทานวรรค	10 ชาดก
15. กกัณฏกวรรค	10 ชาดก		

2. ทุกนิบาต มี 10 พรรค พรรคละ 10 ชาดก รวม 100 ชาดก ดังนี้

1. ทฬัฬวรรค	10 ชาดก	2. สันถวรรค	10 ชาดก
3. กัลยาณวรรค	10 ชาดก	4. อสทิสวรรค	10 ชาดก
5. รุทกวรรค	10 ชาดก	6. นตังทฬัฬวรรค	10 ชาดก
7. พีรณถัมภกวรรค	10 ชาดก	8. กาสาววรรค	10 ชาดก
9. อูปปาหนวรรค	10 ชาดก	10. สิงคาลวรรค	10 ชาดก

3. ดิกนิบาต มี 5 พรรค พรรคละ 10 ชาดก รวม 50 ชาดก ดังนี้

1. สังกัปปวรรค	10 ชาดก	2. ปทุมวรรค	10 ชาดก
3. อูทปานวรรค	10 ชาดก	4. อัปภันตรวรรค	10 ชาดก
5. กุมภวรรค	10 ชาดก		

4. จตุกกนิบาต มี 5 พรรค พรรคละ 10 ชาดก รวม 50 ชาดก ดังนี้

1. กาลิงควรรค	10 ชาดก	2. ปุจฉิมนทวรรค	10 ชาดก
3. กุฎฐุสกววรรค	10 ชาดก	4. โกกิลวรรค	10 ชาดก
5. จุฬภูณาลวรรค	10 ชาดก		

5. ปัญจนินบาตมี 3 วรรค วรรคที่ 1 และ 2 มีวรรคละ 10 ชาดก ส่วนวรรคที่ 3 มี 5 ชาดก ดังนี้

1. มณิกุณฑลวรรค	10 ชาดก	2. วัณณาโรหวรรค	10 ชาดก
3. อัชฌมวรรค	5 ชาดก		

6. ฉักกนินบาต มี 2 วรรค วรรคละ 10 ชาดก รวม 20 ชาดก ดังนี้

1. อวาริยวรรค	10 ชาดก	2. ขรปุตตวรรค	10 ชาดก

7. สัตตกนินบาต มี 2 วรรค วรรคที่ 1 มี 10 ชาดก วรรคที่ 2 มี 11 ชาดก รวม 21 ชาดก ดังนี้

1. กุกกุวรรค	10 ชาดก	2. คันธารวรรค	10 ชาดก

การตั้งชื่อชาดก

ลักษณะการตั้งชื่อชาดก โดยส่วนมากนำชื่อพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น เสรีวาณิชชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพ่อค้าชื่อเสรีวะ หรือจุฬเสฏฐิชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นจุฬเศรษฐี บางชาดกใช้หัวข้อธรรมที่ปรากฏในชาดกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น อปฺปนณกชาดกกล่าวถึงธรรมคือการปฏิบัติไม่ผิดและการปฏิบัติผิด บางชาดกใช้สถานที่ที่กล่าวถึงในชาดกนั้น ๆ มาตั้งชื่อชาดก เช่น วัณณุปถชาดก กล่าวถึงความเพียรพยายามในการขุดหาน้ำกลางทะเลทรายจนได้น้ำมาบริโภค เป็นต้น

ลักษณะของนิบาตชาดก (ทรัพย์ ประกอบสุข 2527: 15-20)

ชาดกในพระไตรปิฎก มีจำนวน 547 เรื่อง แต่คนไทยนิยมเรียกว่า พระเจ้า 500 ชาดก ซึ่งถ้าพิจารณาข้อความท้ายชาดก แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ชาดกที่บอกการกลับชาติ หมายความว่า ในตอนท้ายของเรื่องจะบอกว่าใครในชาตินั้นๆ เป็นใครในพุทธกาล ซึ่งเชื่อว่าเป็นเรื่องในอดีตของพระพุทธเจ้า ซึ่งชาดกประเภทนี้ยังแบ่งออกได้อีก 3 ลักษณะ คือ

1.1 ชาดกที่บอกการกลับชาติ โดยใช้คำว่า อหิ คือ พระพุทธเจ้า เป็นใครในชาตินั้น เช่น ในท้ายเรื่องของมหาปนาทชาดก ในติกนิบาตจะใช้คำว่า

สกุโก อหิ ตทา อาสี แปลว่า เราเป็นท้าวสักกะในชาตินั้น

ชาดกประเภทนี้มี 6 ชาดกคือ

1. มหาปนาทชาดก	อยู่ใน ติกนิบาต
2. สุวณณกัฏกชาดก	อยู่ใน จักกนิบาต
3. มหาปทุมชาดก	อยู่ใน ทวาทสนิบาต
4. ภิสชาดก	อยู่ใน ปกิณณนิบาต
5. ฉัททันตชาดก	อยู่ใน ติงสตินิบาต
6. ภูณาลชาดก	อยู่ใน อสตีนิบาต

1.2 ชาดกที่บอกการกลับชาติโดยใช้คำว่า โพธิสตุโต คือ พระโพธิสัตว์ เป็นใครในชาตินั้น เช่น ในท้ายเรื่องของสรภังคชาดกในจัตตาสีนิบาตใช้คำว่า

สรภังโค โพธิสตุโต แปลว่า พระโพธิสัตว์เป็นสรภังคดาบส

ชาดกประเภทนี้มี 3 ชาดกคือ

1. จตุโปสถชาดก	อยู่ใน ทลกนิบาต
2. สรภังคชาดก	อยู่ใน จัตตาสีนิบาต
3. มหานารทกัลลปชาดก	อยู่ใน มหานิบาต

1.3 ชาดกที่บอกการกลับชาติ โดยใช้คำว่า สมุพพุโ คือ พระพุทธเจ้าเป็นใครในชาตินั้น มีเพียง 1 ชาดกเท่านั้น คือ สุธาโกชนชาดก อยู่ในอสตีนิบาต ตอนท้ายของเรื่องจะใช้คำว่า

สมุพพุโ อาสี วาสโว แปลว่า พระพุทธเจ้าเป็นท้าววาสวะ

2. ชาดกที่ไม่บอกการกลับชาติ มี 537 ชาดก ชาดกเหล่านี้เข้าใจว่า พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานชาวบ้านมาดัดแปลง ทรงดัดเองบ้าง

ถ้าแบ่งนิบาตชาดกตามลักษณะเนื้อหา จะแบ่งได้ 2 ประเภท คือ

2.1. มีแต่คำที่เป็นคำพูด ไม่มีเนื้อเรื่องอธิบายประกอบ ไม่ทราบว่าคำพูดนั้นเป็นคำพูดของใคร เหตุใดจึงพูดเช่นนั้น ชาดกประเภทนี้มีทั้งที่ผูกเป็นร้อยกรองสั้นๆ เพียงคำเดียวหรือไม่ก็คำยาว ล้วนภาษาที่ใช้มีลักษณะเป็นลักษณะเป็นภาษาร้อยกรองแบบเก่า ดังนั้นการ

อ่านเรื่องชาดกส่วนนี้จึงไม่อาจเข้าใจเนื้อเรื่องได้ชัดเจน แต่ก็พอเดาได้บ้าง หรืออย่างน้อยก็ได้ข้อคิด คติสอนใจ เพราะคาถาที่ปรากฏนั้นมักเป็นความคิดที่เป็นแก่นของเรื่อง

การที่มีบันทึกรวบรวมเฉพาะส่วนที่เป็นคาถา ก็คงเป็นเพราะว่า ต้องการรวมเนื้อหาที่เป็นแก่น เป็นคติข้อคิด หัวใจของเรื่อง เนื่องจากเรื่องมีจำนวนมาก และอีกประการหนึ่งคือ ไม่มีความจำเป็นสำหรับคนในครั้งรุ่นที่ต้องเล่าเรื่องทั้งหมด เพราะเรื่องเหล่านี้ ไม่ใช่เรื่องเฉพาะในพุทธศาสนาเท่านั้น เข้าใจว่า เป็นเรื่องที่รู้จักอย่างดีแล้วทั้งในหมู่ชาวบ้านในสังคมอินเดียยุคนั้น โดยฝ่ายพุทธได้นำเอามาใช้สอนตามคติพุทธศาสนา

2.2 มีเรื่องเล่าประกอบ มีรายละเอียดมาก ทำให้อ่านเนื้อเรื่องได้เข้าใจว่าประเภทแรก ชาดกประเภทนี้ส่วนใหญ่มีเนื้อหายาว โดยเฉพาะชาดกในมหานิบาต

1.3.2 อรรถกถาชาดก

ทรัพย์ ประกอบสุข (2527: 20-23) ได้ให้ความหมายของ อรรถกถาชาดก หรือเรียกตามภาษาบาลีว่า ชาตกัฏฐกถา ว่าหมายถึง หนังสือที่พระพุทโธศาจารย์ หรือที่เรียกว่า อรรถกถาจารย์ ซึ่งเป็นชาวเมืองพุทธคยา ประเทศอินเดีย แต่งเป็นนิทานร้อยแก้วภาษาบาลี โดยนำคาถาในนิบาตชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะเรื่องนั้นๆ มาแทรกไว้แต่ละตอนตามความเหมาะสม

การแต่งนิทานในอรรถกถาชาดกนั้น เป็นการแต่งแบบขยายความบ้าง แต่งแบบพิสดารบ้าง แต่งแบบตั้งเรื่องขึ้นใหม่บ้าง ส่วนตัวนิทานชาดกอาจคงคาถาที่เป็นสุภาษิต ซึ่งเป็นหัวใจของเรื่องไว้ แล้วมาเชื่อมเองอดีตกับปัจจุบันให้ต่อเนื่องกัน โดยระบุบุคคลในอดีตว่าเป็นใครในสมัยของพระพุทธเจ้า

อย่างไรก็ดี สำหรับเรื่องอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาชาดกนั้น ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่ว่าใครเป็นผู้แต่ง แต่โดยทั่วไปเชื่อกันว่าอรรถกถาชาดกได้มีมาแต่สมัยเดิม ต่อมาเมื่อ พ.ศ.965 เมื่อพระพุทธโฆษาจารย์เดินทางไปแปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี จึงได้รวบรวมอรรถกถาชาดกฉบับปัจจุบันขึ้น (พระมหาอำพล บุคดาสาร 2546: 19)

สำหรับชาวพุทธไทยส่วนมากและนักวิชาการบาลีต่างชาติบางคนเชื่อว่า อรรถกถาชาดกนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ ได้แต่งขึ้นในสมัยที่ท่านอยู่ในประเทศศรีลังกา โดยอาศัยเนื้อความตามคัมภีร์ของอรรถกถาชาดกโบราณที่มีอยู่ก่อน ซึ่งเข้าใจว่าเป็นผลงานของภิกษุชาวสิงหลรูปใดรูปหนึ่งแต่งขึ้น แต่ต้นฉบับอรรถกถาโบราณฉบับสิงหล ที่พระพุทธโฆษาจารย์ใช้เป็นหลักในการแต่งนั้น ไม่มีใครนำมาเปรียบเทียบกับอรรถกถาชาดกภาษาบาลี จึงไม่รู้ว่าทั้งสองฉบับนี้แตกต่าง

กันอย่างไร หลักฐานที่ว่าเดิมนั้นมีคัมภีร์อรรถกถาชาดกโบราณนั้น พระพุทธโฆษาจารย์เขียนไว้ในปณามคาถา คือ บทไหว้ครูตอนหนึ่งว่า

ปารามสีฬภาสาย	ปารามภูฏกถาย จ
ฐปิต์ ตัน สาเรติ	สาธุน อิจฺฉิตฺติจฺฉิตฺ
ตสุมา ตมฺปนฺนิตฺตํ	ปารามภูฏกถานยํ
วิพฺสฺสชฺเตว วิพฺสฺสชฺเต	วิเสตตมฺปกาสะยํ
วิเสตตมฺปกาสะยํ	กริสฺส สามตฺตมฺปกาสะยํ

แปลว่า ชาดกที่แต่งเป็นภาษาสิงหลโบราณและที่เป็นอรรถกถาโบราณไม่สำเร็จ ประโยชน์ตามที่สาธุชนต้องการ ดังนั้นข้าพเจ้า (พระพุทธโฆษาจารย์) จักอาศัยนัยน์ตามอรรถกถาโบราณนั้น ละเว้นเนื้อความที่ไม่เหมาะสม คงไว้เฉพาะเนื้อความที่ดี จึงแต่งคัมภีร์อธิบายให้ดียิ่งขึ้น

ลักษณะของอรรถกถาชาดก

อรรถกถาชาดกแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องขึ้นใหม่ ได้แก่ อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องของบุคคลและสัตว์ขึ้นใหม่ เพื่อประกอบนิบาตชาดกที่มีเฉพาะสุภาสิต
2. อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องเพิ่มเติม ได้แก่ อรรถกถาชาดกที่แต่งเรื่องของบุคคลและสัตว์อย่างพิสดาร เพื่อเพิ่มเติมและเสริมต่อเรื่องในนิบาตชาดกที่มีอย่างสังเขป

โครงสร้างของอรรถกถาชาดก

องค์ประกอบหรือโครงสร้างของอรรถกถาชาดกจะแบ่งเป็นส่วนสำคัญ 5 ประการ คือ

1. ปรรณเรื่อง (ปัจจุบันนิทาน) หมายถึง การเริ่มต้นเล่าเรื่องปัจจุบันสมัยของพระพุทธเจ้า อันเป็นต้นเหตุก่อนเล่านิทานชาดกเรื่องนั้นๆ เช่น พระพุทธเจ้าประทับที่ไหน ทรงปรารภอะไรจึงตรัสชาดกนี้ มี 2 แบบคือ
 - 1.1 ปรรณเรื่องด้วยการอารัมภบท ทำนองว่า ใครทำอะไร ที่ไหน แล้วทรงปรารภเรื่องอะไรจึงตรัสชาดกนั้น
 - 1.2 ปรรณเรื่องด้วยการเล่าเรื่องปัจจุบัน ทำนองว่า ใครทำอะไร ที่ไหน แล้วไปกราบทูลพระพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าจึงตรัสชาดกนั้น

2. การเล่าเรื่อง (อดีตนิทาน) หมายถึง การเล่าเรื่องที่เป็นตัวของนิทานชาดกแท้ ๆ ส่วนมากจะขึ้นต้นว่า อดีตเต แปลว่า ในอดีตกาล ตัวละครในเรื่องจะเป็น โพธิสตฺโต แปลว่า พระโพธิสัตว์ บ้าง มหาสตฺโต แปลว่า พระมหาสัตว์ บ้าง

3. คาถา หมายถึง คำร่ายกรองของภาษาบาลี ที่เป็นหัวใจสำคัญของเรื่อง หรือเป็นสุภาษิตที่ผู้เรียบเรียงนำมาจากชาดกในพระไตรปิฎก จัดเป็นส่วนของนิทานชาดกอันเป็นเรื่องในอดีต

4. อธิบายคาถา หมายถึง การอธิบายความของคาถาที่ผู้เรียบเรียงนำมาแทรกไว้ในเรื่องแต่ละตอน ด้วยภาษาบาลีที่ง่าย ๆ เป็นการอธิบายขยายความในคาถาให้ได้ความสมบูรณ์ เข้าใจง่ายขึ้น การอธิบายคาถานั้นเป็นการอธิบายไวยากรณ์ทีละคำ ทีละวลี หรือทีละคาถา ถ้าคำวลีหรือคาถาใดเข้าใจง่าย ก็จะไม่อธิบายไว้ การอธิบายคาถานี้ จำนวนพระท่านเรียกว่า แก้อรรถ

5. สโมธาน หมายถึง การสรุปเรื่องในชาดก โดยการเชื่อมโยงในอดีตกับปัจจุบัน เข้าด้วยกัน และระบุตัวละครว่า ผู้ฟังชาดกเรื่องนั้นได้บรรลุผลมรรคผลขั้นไหน ใครในชาดกเป็นใคร ในครั้งพุทธกาล แต่บางชาดกไม่มีการสรุปเกี่ยวกับผู้ฟังว่าได้บรรลุผลมรรคผลขั้นไหน การสรุปว่าใครเป็นใครในครั้งพุทธกาล ลักษณะเช่นนี้ จะเรียกว่า การกลับชาติ และจะปรากฏเกือบทุกชาดก ดังนั้นอรรถกถาชาดกทุกเรื่อง จึงเป็นอดีตของพระพุทธเจ้า ทั้งคงเพื่อให้เกิดศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนเมื่อฟังและอ่านอรรถกถาชาดก

สิ่งที่แตกต่างกันระหว่างชาดกที่เป็นพุทธพจน์และอรรถกถาชาดกที่เป็นของอรรถกถาจารย์ คือ ชาดกที่เป็นพุทธพจน์จะไม่ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสโมธาน มีแต่เฉพาะคาถา แต่อรรถกถาชาดกจะมีเรื่องเหล่านี้เพิ่มเติมเพื่อเสริมศรัทธาแก่ผู้ฟัง (พิสิฐ เจริญสุข 2539: 21-22) และทำให้อรรถกถาชาดกมีความน่าอ่านน่าประทับใจ ทั้งยังหลักในการดำเนินชีวิต และข้อคิดทางศีลธรรม และยังมีอิทธิพลต่องานศิลปวัฒนธรรมอีกด้วย จึงทำให้อรรถกถาชาดกได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางโดยเฉพาะในประเทศที่นับถือพุทธศาสนา

2. หลักธรรมทางพุทธศาสนา

2.1 ความหมายและขอบเขตของหลักธรรม

ท่านพุทธทาสภิกขุ (2534: 108) ได้แสดงความหมายและขอบเขตของ “ธรรม” ไว้ โดยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ตามกฎหมายของชาตินั้นๆ และผลที่ได้รับจากการปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมชาติ

พระธรรมปิฎก (2546: 85) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ธรรม” ไว้ว่า สภาพที่ทรงไว้ ธรรมดา ธรรมชาติ สภาวธรรม สัจธรรม ความจริง เหตุ ต้นเหตุ สิ่ง ปราภฏการณ ธรรมารมณ สิ่งที่เกิด คุณธรรม ความดี ความถูกต้อง ความประพฤติดชอบ หลักการ แบบแผน ธรรมเนียม หน้าที่ ความชอบ ความยุติธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น

กล่าวสรุปได้ว่า หลักธรรม ก็คือ หลักแห่งความประพฤติดชอบ หลักแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นความจริงนั่นเอง

สำหรับหลักธรรมของพุทธศาสนานั้นมีอยู่มากมาย แต่สำหรับงานวิจัยนี้ จะใช้หลักธรรมที่เป็นหลักการหรือหัวใจของพุทธศาสนาในการวิเคราะห์ นั่นก็คือ

1. การไม่ทำชั่วทั้งปวง
2. การทำกุศล คือ ความดีให้พร้อม
3. การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

หลักธรรมทั้ง 3 ประการ นี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงในวันมาฆบูชา และเป็นส่วนหนึ่งของโอวาทปาติโมกข์ ในคาถาแรก ซึ่งเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงแสดง โดยโอวาทปาติโมกข์ เป็นหลักคำสอนที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา หลักธรรมดังกล่าว แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ หลักธรรม 3 อุดมการณ์ 4 และวิธีการ 6 อันได้แก่ คือ

หลักการ 3 ได้แก่

1. การไม่ทำบาปทั้งปวง ไม่ว่าจะด้วยกาย วาจาและใจ
2. การทำกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การทำความดีทุกอย่าง
3. การทำจิตใจให้ผ่องใส ด้วยการละบาปทั้งปวง ถือศีลและบำเพ็ญกุศลให้ถึง

พร้อมด้วยการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา จนถึงขั้นบรรลุอรหัตผล อันเป็นความผ่องใสที่แท้จริง

อุดมการณ์ 4 ได้แก่

1. ความอดทน คือ การอดกลั้น ไม่ทำบาปทั้งกาย วาจา ใจ
2. ความไม่เบียดเบียน คือ การงดเว้นจากการทำร้าย ครอบงำหรือเบียดเบียน

ผู้อื่น

3. ความสงบ คือ ปฏิบัติตนให้สงบทั้งทางกาย วาจาและใจ
4. นิพพาน คือ การดับทุกข์ที่เป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา ซึ่งจะเกิดขึ้น

ได้ก็ต่อเมื่อดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา การพูดจาชอบ สัมมากัมมันตะ การทำงานชอบ สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ ความพากเพียรชอบ สัมมาสติ ความระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบ

วิธีการ 6 ได้แก่

1. ไม่ว่าร้าย คือ ไม่กล่าวให้ร้ายหรือโจมตีใคร
2. ไม่ทำร้าย คือ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
3. สำรวมในปาติโมกข์ คือ ความเคารพระเบียบวินัย กติกา กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของสังคม
4. รู้จักประมาณ คือ รู้จักพอดี พอกินพออยู่
5. อยู่ในสถานที่ที่สงบ คือ อยู่ในสถานที่ที่สงบและมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม
6. ฝึกหัดจิตใจให้สงบ คือ การฝึกจิต หมั่นทำสมาธิภาวนา

สำหรับหลักการ 3 ที่กล่าวข้างต้น ถือได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา เป็นการสอนหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องแก่พุทธศาสนิกชน ส่วนอุดมการณ์ 4 และวิธีการ 6 นั้น อาจจะเรียกได้ว่าเป็นหลักครูหรือหลักของผู้สอนคือวิธีการที่จะนำไปปรับปรุงตัวให้เป็นกัลยาณมิตรทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งผู้ใดปฏิบัติได้นอกจากจะเป็นแบบอย่างที่ดีแล้ว ยังจะช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้เป็นที่ไปอย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย

จากที่กล่าวมา จะเห็นว่า โอวาทปาติโมกข์นั้น ประกอบด้วย จุดหมาย หลักการ และวิธีการของพระพุทธศาสนาไว้อย่างครบถ้วน คือ

1. จุดหมายของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน (นิพพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา)
2. หลักการของพระพุทธศาสนา คือ ต้องมีความอดทน ในการฝึกตนเอง เพื่อบรรลุจุดหมาย (ขฺนฺติ ปรมํ ตโป ตีติกฺขา) ต้องประกอบด้วย
 - 2.1 ไม่ทำความชั่วโดยประการทั้งปวง ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ (สพฺพปาปสฺส อภฺยํ)
 - 2.2 ทำความดีทั้งทางกาย วาจา และใจ (กุสลสุสฺสพฺพทา) การไม่ทำความชั่วนั้น จะเรียกว่า เป็นคนดียังไม่ได้ การเป็นคนดี จะต้องทำความดี ทั้งทางกาย วาจา ใจ มิฉะนั้นแล้ว คนปัญญาอ่อน คนเป็นอัมพาต เป็นต้น ก็จะเป็นคนดีไปหมด
 - 2.3 การชำระจิตใจให้สะอาด ผ่องใส สงบ (สจิตฺตปริโยทปนํ)
3. วิธีการที่จะบรรลุจุดหมาย คือ ต้องฝึกอบรมตนแบบต่อเนื่อง ให้เกิดมรรคสามัคคี คือ อริยมรรคมีองค์ 8 นั้นเอง

สำหรับ หลักการอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาทั้ง 3 ประการ ซึ่งจะใช้ในการวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียด ดังนี้

2.2 การทำความดีทั้งทางกาย วาจา และใจ (กุศลสุสุปสมปทา)

ในพุทธศาสนานั้น นอกจากสอนให้ละความชั่วแล้ว ยังสอนให้ความความดีหรือ อกุศลควบคู่ไปด้วย เนื่องจากการละเว้นความชั่วอย่างเดียวถือว่าชีวิตยังพ่องอยู่ เพราะยังมิได้ กระทำประโยชน์ต่อผู้อื่น ดังนั้น จึงต้องทำกุศลไปด้วย คำว่ากุศลนี้ หมายถึง กุศลกรรมที่เป็นไป เพื่อทำลายความโลภ โกรธ หลง ซึ่งเป็นรากเหง้าของความชั่วตามที่จะได้กล่าวต่อไป

2.3 การละเว้นความชั่วทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อภินิ)

บาป คือ ว่าโดยเหตุ คือ สภาพที่เศร้าหมอง เป็นเครื่องเศร้าหมองของกาย วาจา ใจ ว่า โดยผล ก็คือ ความทุกข์ ความร้อนใจ โดยบาป หรือ ความชั่ว หรืออกุศล นั้น มีมูลรากมาจาก 3 สิ่ง คือ ความโลภ (โลภะ) ความโกรธ (โทสะ) และความหลง (โมหะ) ทั้ง 3 อย่างนี้เกิดขึ้น อกุศลที่ไม่เกิดก็จะเกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้วก็จะเจริญมากขึ้น ซึ่งอกุศลมูลทั้ง 3 ประการนี้ มีรายละเอียด ดังนี้

1. ความโลภหรือโลภะ คือ ความอยากได้ อันนำไปประกอบอกุศลกรรม โดย วคิน อินทสระ (2545: 81-84) แบ่งความโลภออกเป็น 3 ระดับ คือ

1.1 ความโลภอย่างหยาบ คือ การอย่างได้ของผู้อื่นโดยไม่ชอบธรรม โกงบ้าง แย่งชิงบ้าง การทุจริตทุกรูปแบบ ถือเป็นความโลภอย่างหยาบ

1.2 ความโลภอย่างกลาง คือ ความไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักประมาณในการแสวงหา ไม่รู้จักประมาณในการได้ อยากได้เกิดความจำเป็น แม้จะได้มาโดยสุจริต แต่หากไม่รู้จักพอ ก็ถือเป็นความโลภอย่างกลาง

1.3 ความโลภอย่างละเอียด คือ ความติดใจ หมกมุ่น พัวพันในทรัพย์สินของตนเอง คือ ฝ้าพิทักษ์รักษา และเอาใจจดจ่อ ห่วงใยเหนียวแน่น ถือเป็นความโลภอย่างละเอียด

2. ความโกรธ หรือโทสะ คือ ความขัดข้อง ความแค้น ความขัดเคือง อันนำไปประกอบอกุศลกรรม

3. ความหลง หรือโมหะ คือ ความไม่รู้ในสิ่งต่างๆตามความเป็นจริง ความไม่เข้าใจ ความไม่เท่าทันเหตุการณ์ โดยพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงตัวอย่างไว้ในเรื่องความวิปลาดคลาดเคลื่อนไว้ (วคิน อินทสระ 2549: 116) ดังนี้

- สิ่งไม่เที่ยง เห็นว่าเที่ยง
- สิ่งเป็นทุกข์ เห็นว่าสุข
- สิ่งไม่งาม เห็นว่างาม
- สิ่งไม่มีตัวตน เห็นว่ามีตัวตน

อกุศลทั้ง 3 ประการนี้ เป็นที่มาของการผิดศีล และการกระทำชั่วทั้งปวง ดังนั้นการละบาปหรือความชั่วทั้งปวงก็ย่อมจะได้ด้วยศีลเช่นกัน เพราะศีลเป็นเบื้องต้นแห่งการเจริญกุศลธรรม

ทั้งหลาย เมื่อเว้นจากการทุจริต ก็จะไม่ประพฤติดุจจริต และมีความสะอาดทั้ง กาย วาจา ใจ ดังปรากฏใน ตติยสูตร ข้อ 163 พระสูตรต้นตปฏิก เล่มที่ 16 อังคุตรนิกาย ทสก-เอกาทสกนิบาต (มหามกุฏราชวิทยาลัย 2539: 237) ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้ซึ่งการฆ่าสัตว์ว่ามี 3 อย่างคือ มีโลภะเป็นเหตุ บ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งการลักทรัพย์ว่ามี 3 อย่างคือ มีโลภะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งการประพฤติผิดในกามว่ามี 3 อย่าง คือมีโลภะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งการพูดเท็จว่ามี 3 อย่าง คือ มีโลภะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุ บ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งการพูดส่อเสียดว่ามี 3 อย่าง คือ มีโลภะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะ เป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งการพูดคำหยาบว่ามี 3 อย่าง คือ มีโลภะเป็น เหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งการพูดเพ้อเจ้อว่ามี 3 อย่าง คือ มีโลภะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งการอยากได้ของผู้อื่นว่ามี 3 อย่างคือ มีโลภะเป็นเหตุบ้าง มี โทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งความปองร้ายว่ามี 3 อย่าง คือ มีโลภะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง เรากล่าวแม้ซึ่งความเห็นผิดว่ามี 3 อย่าง คือ มีโลภะเป็นเหตุบ้าง มีโทสะเป็นเหตุบ้าง มีโมหะเป็นเหตุบ้าง ดูกรภิกษุทั้งหลาย โลภะเป็นแดนเกิดแห่งเหตุของกรรม โทสะเป็นแดนเกิดแห่งเหตุของ กรรม โมหะเป็นแดนเกิดแห่งเหตุของกรรม ความสิ้นไปแห่งเหตุของกรรม ย่อมมีได้ เพราะความสิ้นไปแห่งโลภะ ความสิ้นไปแห่งเหตุของกรรม ย่อมมีได้เพราะความสิ้นไป แห่งโทสะ ความสิ้นไปแห่งเหตุของกรรม ย่อมมีได้เพราะความสิ้นไปแห่งโมหะด้วย ประการดังนี้แล ฯ”

สำหรับผู้ที่มีศีลสมบูรณ์นั้น จะได้รับอานิสงส์ 5 ประการ (สุริย์ มีผลกิจ 2549: 192)

ดังนี้

1. ย่อมประสบกองโภคสมบัติใหญ่
2. เกียรติศัพท์อันงามย่อมพึงขจรไป
3. เข้าสู่สังคมใดๆ ย่อมองอาจ ไม่ก้อเขิน
4. ไม่หลง เวลาความตายมาเยือน
5. เมื่อจากโลกนี้ไปย่อมเข้าถึงสุคติ

2.4 การชำระจิตใจให้สะอาด ผ่องใส สงบ (สจิตตปริโยทปน)

จิตนี้เป็นของสำคัญที่สุดเนื่องจาก การจะทุกข์ จะสุข ไปทุกคติ หรือสุคติ ก็เพราะจิต และการที่บุคคลจะทำกิจใดๆ ด้วยกายหรือวาจาก็ตาม ก็ต้องอาศัยความดำริที่เกิดจากจิตก่อนทั้งสิ้น ถ้าจิตดำริผิด ทุกข์โทษก็จะเกิดขึ้น เมื่อจิตดำริชอบ ผลดีก็จะตามมา เมื่อจิตเป็นของสำคัญ จึงควรที่จะรักษาจิต โดยการระงับไม่เลือกกลัวด้วยเครื่องเศร้าหมองจิต ก็คือกิเลสต่างๆ โดยการยังกุศลธรรมให้เกิดขึ้นในดวงจิต และสร้างสติสัมปชัญญะให้เกิดขึ้น เพื่อให้จิตเกิดความผ่องแผ้วบริสุทธิ์ (พระศาสนโศภณ 2516: 36-41)

การจะทำจิตของตนให้ผ่องแผ้วได้นั้น นอกจากการสร้างกุศลธรรมให้เกิดขึ้นในจิตแล้ว พุทธศาสนายังได้วางแนวทางในการกำจัดกิเลส คือ รากเหง้าแห่งกุศลทั้ง 3 ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ โดยมีทั้งวิธีที่ทำให้กิเลสเหล่านี้สงบและการกำจัดไปอย่างถาวรดังนี้ (สุริย์ มีผล กิจ 2549: 194-195)

สมถภาวนา ได้แก่ การฝึกอบรมจิตให้เกิดความสงบ จนเป็นสมาธิตามแนวแห่งฌาน คือ อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งสมถภาวนา ได้แก่ กรรมฐาน 40 คือ กสิณ 10 อสุภะ 10 อนุสสติ 10 พรหมวิหาร 4 อาเรปฏิกูลสัญญา 1 จตุธาตุววัฏฐาน 1 และอรุพ 4

กรรมฐานทั้ง 40 นี้ ผู้ปฏิบัติสามารถเลือกใช้ให้เหมาะสมกับจิตของตน คือ รากะ จริต โทสจริต โมหะจริต สัทธาจริต พุทธิจริต และวิตกจริต โดยอรรถกถาได้แบ่ง สมาธิออกเป็น 3 ระดับ คือ

ขณิกสมาธิ ได้แก่ สมาธิชั่วขณะ

อุปจารสมาธิ ได้แก่ สมาธิที่เกือบจะแนบแน่น แต่ยังไม่ถึงฌาน

อัปปนาสมาธิ ได้แก่ สมาธิแนบแน่นระดับฌาน ซึ่งฌานนี้มีหลายระดับ คือ รูปฌาน 4 และอรุพฌาน 4

แม้ฌานนี้ จะเป็นความสงบที่แนบแน่น และจิตบริสุทธิ์ แต่ก็เป็นการทำให้กิเลสสงบระงับไปชั่วขณะที่ปฏิบัติเท่านั้น เป็นการละได้เพียงชั่วคราว ถ้าหากต้องการปฏิบัติให้กิเลสสงบระงับไปอย่างถาวร จะต้องปฏิบัติวิปัสสนาเท่านั้น

วิปัสสนาภาวนา ได้แก่ การอบรมเจริญปัญญา ให้เกิดความรู้แจ้งสภาพธรรมตามความเป็นจริง ที่มีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โดยข้อปฏิบัติที่จะเข้าไปรู้ลักษณะของสภาพธรรมเหล่านั้นตามความเป็นจริง คือ การเจริญสติปัฏฐาน 4 ได้แก่

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณากาย 14 วิธี

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การพิจารณาเวทนา 9 วิธี

จิตตานุบัญญัติพื้นฐาน คือ การพิจารณาจิต 16 วิธี

ธัมมานุบัญญัติพื้นฐาน คือ การพิจารณาธรรม 5 วิธี

สำหรับสมถภาวนา ผลที่ได้ก็คือ ฌาน วิปัสสนาภาวนา ผลที่ได้ คือปัญญา คือการรู้ทุก
อย่างตามความเป็นจริง และอารมณ์วิปัสสนาเมื่อสรุปลง ก็คือ รูปและนามนั่นเอง

3. องค์ประกอบทางวรรณศิลป์ของวรรณคดี

วรรณศิลป์ เป็นส่วนสำคัญของการแต่งที่จะทำให้วรรณกรรมได้รับการยกย่องให้เป็น
วรรณคดี และคุณสมบัติที่สำคัญของการเป็นวรรณคดี ซึ่งคำว่า วรรณศิลป์นี้ ได้มีผู้ให้ความหมาย
ไว้ดังนี้

สิทธา พินิจภูวดล และนิตยา กาญจนะวรรณ (2520: 4) ได้ให้ความหมายของ
วรรณศิลป์ไว้ว่า เป็นศิลปะในการแต่งหนังสือ หัวใจของศิลปะทั้งหลายรวมทั้งวรรณศิลป์ก็คือ
สุนทรียภาพ หรือความประณีตงดงาม ได้แก่ ความงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่องที่ผสม
กลมกลืนกับรูปแบบความงามความมีสาระของข้อคิดเห็น หรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง

ผะอบ โปษะกฤษณะ (อ้างถึงใน สมพร มั่นตะสูตร 2525: 12) อธิบายว่า วรรณศิลป์ คือ
ศิลปะของหนังสือ วรรณ แปลว่าหนังสือ ส่วนศิลป์นั้นยากที่จะจำกัดความให้ชัดเจนไปได้ แต่ถือเอา
ความหมายที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า ความงดงามที่ก่อให้เกิดสะท้อนอารมณ์ เป็นสิ่งที่ชุบชีวิต
มนุษย์ให้มีความสุข ความสบายใจ เป็นอาหารทางใจที่มนุษย์จะขาดเสียไม่ได้ วรรณศิลป์เป็น
ศิลปะที่สูงส่ง เพราะเป็นศิลปะที่จะทำให้มนุษย์เห็นความงดงามนั้นได้ทางใจ จึงเป็นศิลปะที่เข้าถึงได้
ยาก วรรณศิลป์เป็นศิลปะที่แสดงออกได้ทั้งภาษา ร้อยกรอง และภาษาความเรียงจะเป็นศิลปะ
บริสุทธิ์ หรือศิลปะประยุกต์ที่จะแสดงความสวยงามสดงงามของภาษาให้เรา

ไพฑูรย์ สินลารัตน์ และคณะ (2533 : 185) ให้ความหมายว่า วรรณศิลป์ คือ หนังสือที่
เกิดขึ้นโดยเน้นที่ศิลปะการใช้ภาษา และความงดงามของเนื้อเรื่อง ที่จะทำให้อ่านเกิดอารมณ์
และจินตนาการคล้อยตาม เป็นเป็นจุดเด่นที่ทำให้วรรณกรรมนั้นๆได้รับการยกย่องว่ามีค่าควรแก่การ
เป็นวรรณคดี

สรุปคือ วรรณศิลป์ คือองค์ประกอบที่สำคัญของวรรณคดี ที่จะทำให้อ่านเกิดสุนทรี
ยรสและสัมผัสถึงความงดงามของวรรณคดีเรื่องนั้นๆ นั่นเอง

อรรถกถาชาดกจัดเป็นวรรณคดีทางศาสนาที่สำคัญ ดังนั้นย่อมประกอบไปด้วยวรรณศิลป์ ซึ่งเป็นคุณสมบัติของวรรณคดี ดังนี้ (ชวน เพชรแก้ว 2520: 11-27, กุหลาบ มัลลิกะมาส 2517: 7)

1. **อารมณ์สะเทือนใจ** คือ สิ่งที่ทำให้เกิดความคิด ซึ่งเป็นไปในรูปต่างๆ เช่น ในรูปของความรัก ความเศร้าใจเมื่อต้องพลัดพรากจากคนรัก หรือความบันเทิงใจเมื่อพบเห็นความสวยงามของดอกไม้ หรือความเปล่าเปลี่ยวใจเมื่อพบกับความวิเวก วังเวก

2. **ความนึกคิดและจินตนาการ** ความนึกคิดและจินตนาการช่วยให้สร้างเรื่องและตกแต่งเรื่องให้งดงามขึ้น ความนึกคิดและจินตนาการมีวิธีสร้างได้หลายแบบ เช่น สร้างตามความรู้สึก เพื่อให้ผู้อ่านต้องตีความหมายและรู้จักเปรียบเทียบ หรือสร้างจินตนาการด้วยการใช้สัญลักษณ์ เพื่อใช้แทนความหมาย

3. **การแสดงออก** การแสดงออกเป็นพาหะนำความคิด ความสะเทือนใจ และจินตนาการของผู้แต่งออกไปสู่ผู้อื่น การแสดงออกจึงเป็นเรื่องสำคัญ โดยการแสดงออกนั้นผู้แต่งไม่จำเป็นต้องแสดงออกแต่เรื่องดีงาม อาจเป็นเรื่องไม่ดีไม่งามก็ได้แต่ต้องแสดงออกให้มีศิลปะ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยตรงไปตรงมา แต่ต้องทำให้ผู้อ่านมีความรู้และความเข้าใจ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 การทำให้ผู้อ่านมีความรู้สึก คือ การแสดงออกให้ผู้อ่านเห็นภาพตามคำบรรยาย หรือคำที่พรรณนาเอาไว้

3.2 ต้องทำให้เห็นอาการเคลื่อนไหว หรือนาฏการ เพราะแม้วรรณคดีจะเป็นเพียงแค่ตัวอักษร แต่ภาพในใจที่ผู้แต่งแสดงออกมานั้น ทำให้มองเห็นลักษณะการเคลื่อนไหวของสิ่งที่พรรณนาได้

3.3 ต้องเผยให้เห็นบุคลิกภาพ นิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง คือทำให้ผู้อ่านเข้าใจว่าตัวละครมีลักษณะอย่างไร

3.4 ต้องช่วยให้เกิดความหยั่งเห็น (Insight) คือเกิดความรู้สึกเข้าใจว่าทำไมคนจึงทำเช่นนั้น พูดเช่นนั้น ในเวลาเช่นนั้นเช่นนี้ การเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของตัวละครจะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ยิ่งขึ้น

ต้องแสดงออกให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง

4. **ท่วงท่าที่แสดง (Style)** หมายถึงท่วงท่าที่แสดงออกเป็นลักษณะเฉพาะตัวของผู้แต่งแต่ละคน ซึ่งลักษณะเฉพาะตัวไม่ได้หมายถึงการใช้สัมผัสและสำนวนภาษาเท่านั้น แต่

ลักษณะเฉพาะตัว แต่ลักษณะเฉพาะตัวแจ่มแจ้งแสดงออกในการวางลำดับเรื่อง การเลือกใช้ถ้อยคำ ประโยค วรรคตอน และแนวคิดก็ได้

5. เทคนิค คือ กลวิธีที่ผู้แต่งนำมาใช้ ในการถ่ายทอดความนึกคิดหรือความสะท้อนใจ เป็นการแสดงให้เห็นว่าผู้แต่งมีฝีมือเพียงใด การใช้เทคนิคการทำได้หลายประการ เช่น อาจจะใช้โดยการสร้างผู้เล่าเรื่องขึ้น อาจจะเปิดเรื่องหรือปิดเรื่องโดยสร้างความสะท้อนใจ

6. องค์ประกอบ องค์ประกอบเป็นส่วนสำคัญในวรรณศิลป์ การแต่งหนังสือที่ดีต้องมีองค์ประกอบที่เหมาะสม คือ มีจุดเด่น และส่วนประกอบมาเสริมสร้างจุดเด่นนั้นอย่างประสานกลมกลืน

4. ภาพพจน์หรือโวหารลักษณะ (Figures of speech)

ภาพพจน์หรือโวหารลักษณะ เป็นคำที่นักวรรณกรรมตั้งขึ้น เพื่อให้ตรงกับ ภาษาอังกฤษว่า Figures of speech เป็นกลวิธีการเขียนแบบหนึ่งที่จะทำให้ผู้อ่านเกิดความประทับใจในงานเขียนนั้นผ่านภาษาและช่วยเพิ่มรสชาติในการอ่านให้มากขึ้น ซึ่งได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับภาพพจน์ไว้ดังนี้

จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ, บายัน อิมลาราม และคณะ (2547: 53) ได้ให้ความหมายว่า ภาพพจน์ หมายถึง ถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพในใจ โดยใช้กลวิธีหรือชั้นเชิงในการเรียบเรียงถ้อยคำให้มีพลังที่จะสัมผัสอารมณ์ผู้อ่านจนเกิดความจับใจ เกิดความเข้าใจและเกิดอารมณ์สะท้อนใจมากกว่าใช้ถ้อยคำอย่างตรงไปตรงมา

ชลธิรา สัตยารัตนา (2517: 217) ให้ความหมายว่า ภาพพจน์ หมายถึง วิธีการสร้างมโนภาพให้เกิดขึ้น โดยอาศัยถ้อยคำสำนวนแบบต่างๆ ซึ่งจะทำให้มโนภาพของผู้อ่านเด่นชัดขึ้น และเสนอภาพพจน์มิใช่การสร้างประโยคแบบปกติสามัญ แต่เป็นการสร้างประโยคหรือวลีอย่างอิสระ แต่ในเวลาเดียวกันก็อาจจะมีแบบแผน หรือระบบเฉพาะตัวที่แยกให้เห็น แนวการใช้ที่แตกต่างอย่างเห็นได้ชัดเจน

ดวงใจ ไทยอุบุญ (2543 : 73) ได้ให้ความหมายว่า ภาพพจน์ คือ ถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพ หรือการใช้ถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการ เกิดอารมณ์ความรู้สึกที่ได้อ่านได้ฟังอย่างชัดเจน

กล่าวโดยสรุปภาพพจน์ ก็คือ การใช้ถ้อยคำที่ทำให้เกิดมโนภาพ และเกิดความรู้สึกเหมือนอารมณ์นั่นเอง ซึ่งภาพพจน์มีหลายชนิด (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ บาหยัน อัมลาราม และคณะ 2547: 53-56; ดวงใจ ไทยอุบุญ 2543: 75-85) สรุปได้ดังนี้

ลักษณะของภาพพจน์

1. อุปมา (Simile) คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมกัน อุปมานั้นเป็นสิ่งที่นำมาเปรียบ มักใช้คู่ไปกับอุปไมย ซึ่งเป็นเนื้อความที่รับเอามาเปรียบ และใช้คำที่มีความหมายว่า เหมือน หรือ คล้าย แสดงการเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นว่าเหมือนอย่างไร ลักษณะใด เช่น

เนตรประหนึ่งตากวาง

คำว่า ตากวาง เป็นอุปมา เนตร เป็นอุปไมย โดยมีคำว่า ประหนึ่ง เป็นคำเปรียบเทียบ

2. อุปลักษณ์ (Metaphor) คือ การเปรียบเทียบของสองสิ่งว่าเท่ากัน แทนกันได้ โดยใช้คำว่า เป็น เท่า คือ ฯลฯ จึงมีความหมายลึกซึ้งกว่าอุปมา เช่น

ปัญญาคือดาบคู่ ดัสกร

ปากเล็กเท่าภูเขิม

นอกจากนี้ยังมีอุปลักษณ์ที่นิยมใช้มากในวรรณคดีและสำนวนไทย คือ อุปลักษณ์โดยนัย (Implicit metaphor) เป็นการเปรียบเทียบคล้ายอุปลักษณ์ แต่จะไม่มีคำว่า เป็น คือ เท่า ปรากฏอยู่ โดยยกมาแต่สิ่งที่นำมาเปรียบและให้ผู้อ่านตีความเอาเอง ว่าสิ่งที่นำไปเปรียบนั้นคืออะไร เช่น

เขาไม่ยอมทำงานเลย จะรอให้ราชรถมาเกยหรืออย่างไร

คำว่า “ราชรถมาเกย” หมายถึง โชคดีมาถึงโดยไม่รู้ตัว หรือประสบโชคดีต่างๆที่ไม่ได้ทำอะไร ซึ่งเนื้อความตอนนี้เราจะต้องตีความจากบริบทเราจึงจะเข้าใจได้

3. บุคลาธิษฐาน (Personification) คือ การสมมติสิ่งที่ไม่มีชีวิต สิ่งที่เป็นนามธรรม หรือสัตว์ ให้มีชีวิตขึ้นมาโดยมีกิริยาอาการคล้ายมนุษย์ ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพ มีอารมณ์ มีความรู้สึก และสื่อความรู้สึกของผู้ส่งสารได้ เช่น

ดาวกระพริบตาเยาะเราหรือดาวเอย

ทะเลไม่เคยหลับใหล เธอตอบได้ไหม ไฉนจึงตื่น

4. นามนัย อุปนาม (Metonymy) คือ การกล่าวถึงสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งคุณสมบัติของสิ่งนั้นมาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด และคำหรือวลีนั้นๆ ต้องเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป เพราะเมื่อเอ่ยถึงย่อมรู้ว่าหมายถึงใครหรือสิ่งใด ซึ่งนามนัยแบ่งได้ดังนี้

4.1 กล่าวถึงชื่อคน แต่หมายถึงการกระทำหรือผลงานของคนๆนั้น เช่น *ฉันชอบทมยันตีมากกว่าบุษยมาส* หมายถึง ฉันชอบอ่านนิยายของทมยันตีมากกว่านิยายของบุษยมาส

4.2 กล่าวถึงชื่อสถานที่แต่มีความหมายถึงคนที่อยู่ที่นั่น เช่น *ส.ส. เมืองสะตอ* หมายถึง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่เป็นคนใต้ เป็นต้น

4.3 ใช้คำที่มีความหมายอย่างหนึ่ง ให้มีความหมายอีกอย่างหนึ่งในลักษณะคล้ายสัญลักษณ์ เช่น *เศวตฉัตร* หมายถึง ราชสมบัติ เป็นต้น

4.4 การกล่าวถึงสิ่งหนึ่งแต่มีความหมายเป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่น *หัวโขน* หมายถึง ตำแหน่ง บทบาทหน้าที่ที่ปฏิบัติอยู่ เป็นต้น

4.5 การกล่าวถึงผลิตภัณฑ์หรือวัตถุ แต่ความหมายคือ ผลผลิตประเภทเดียวกัน หรือหมายถึงสิ่งอื่น เช่น *เขาไม่ชอบดูหนังจอแก้ว* หมายถึงเขาไม่ชอบดูหนังที่ฉายทางโทรทัศน์ หรือ *อย่าใส่แป้นมากเกินไป* หมายถึง อย่งใส่ผงซักฟอกมากเกินไป เป็นต้น

5. อนุนามนัย หรือ สัมพจนัย (Synecdoche) คือ การกล่าวถึงส่วนใดส่วนหนึ่ง แต่หมายความครอบคลุมถึงทุกส่วน เช่น *ยายกินหมาก* หมายถึง ยายกินหมาก ซึ่งมีพลู ปูน และส่วนผสมอื่นๆ รวมอยู่ด้วย ไม่ได้กินแค่หมาก

6. อติพจน์ (Hyperbole) คือ การกล่าวเกินจริง เพื่อเน้นย้ำความรู้สึกของผู้กล่าวให้อีกฝ่ายหนึ่งทราบและเห็นภาพพจน์ได้ง่าย โดยอีกฝ่ายทราบดีว่าถ้อยคำหรือข้อความนั้นไม่เป็นจริงและไม่ใช้การกล่าวเท็จ เช่น

ฉันหิวจนไส้จะขาดอยู่แล้ว

ชาติหน้าตอบ่ายๆ ถึงจะได้พบคนดีเช่นนี้อีก

7. ปฏิพจน์ ปฏิภาคพจน์ หรือ ปฏิทรรศน์ (Paradox) คือ การใช้ข้อความหรือถ้อยคำที่มีความหมายขัดแย้งกันมากล่าวเพื่อให้เกิดความหมายที่ชัดเจน เป็นสำนวนคำพูดหรือเป็นคำคมชวนให้คิดเช่น

ความไม่แน่นอน คือสิ่งที่แน่นอน

เสียน้อยเสียยาก เสียมากเสียง่าย

8. ปฏิวาทะ หรือ ปฏิพจน์ (Oxymoron) คือ การนำคำที่มีความหมายขัดแย้งหรือไม่สอดคล้องกันมารวมไว้ด้วยกัน เพื่อเพิ่มน้ำหนักให้แก่ความหมายของคำแรก เช่น *ไฟได้น้ำ* *สันติภาพร้อน* *สงครามเย็น* เป็นต้น

9. สัทพจน์ (Onomatopoeia) คือ การใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติ ทำให้รู้สึกเหมือนได้ยินเสียงนั้นจริงๆ เช่น

ทั้งยงชุมรุมกัณฑ์เปรี๊ยะประ
เสียงผัวะผะพื้พื้บับบับแปะ

(นิราศเมืองเพชร)

10. อารัตพากย์ (Synesthesia) คือ โวหารที่ให้ความรู้สึกผิดไปจากธรรมดา ซึ่งเป็นผลของการสัมผัสที่ควรจะได้รับด้วยประสาทสัมผัส แต่กลับเป็นการใช้คำใช้โวหารแทน เช่น ดาขาวปากหวาน เป็นต้น

11. อธิพจน์ (Overstatement) คือ การกล่าวเชิงโอ้อวด เพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ขัน เช่น

เป็นพระแสงคู่มือ คือมิดหมู

คู่มือคุมเหลือเชื้อเหล็กกล้า

แล้วซึ้งส่งให้กุมาร

ทั้งพิสดองสดดาไม่อาธรรม

(แต่งตั้งห้าว: ตลกโวหาร)

12. ปฏิรูปพจน์ (Allusion) คือ การกล่าวอ้างถึง หรือการกล่าวท้าวความ การนำเรื่องราว เหตุการณ์ พฤติกรรม บุคคล สถานที่ หรือวรรณคดี เรื่องอื่นๆ ที่คนรู้จักกันดี มาอ้างถึงทั้งโดยตรงและดัดแปลงมา เช่น

อย่าถามว่ามหาวิทยาลัยจะให้อะไรแก่ท่าน

แต่จงถามว่าท่านจะให้อะไรแก่มหาวิทยาลัย

13. ปฏิปุจฉาหรือคำถามเชิงวาทศิลป์ (Rhetorical question) คือ การตั้งคำถามที่ไม่ได้มุ่งหวังคำตอบ เป็นการใช้ภาษาเพื่อมุ่งให้ผู้อ่านเกิดแนวคิด เพื่อเร้าอารมณ์ หรือเพื่อให้เกิดความสนใจ และสื่อความความหมายและข้อคิดที่ต้องการ เช่น

เห็นแก้วแวววับที่จับจิต ไยไม่คิดอาจเอื้อมให้เต็มที

เมื่อไม่เอื้อมจะได้อย่างไร อันมณีหรือจะลอดไปถึงมือ

14. อุทาหรณ์ (Analogy) คือ การเปรียบเทียบสิ่งใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นเหตุการณ์ ความคิด หรือเรื่องราวต่างๆ มาเปรียบเทียบนั้น เป็นการเปรียบเทียบข้อความ มิใช่เปรียบเทียบคำเหมือนอุปมา และมักนิยมใช้สุภาษิต คำพังเพยมาเปรียบเทียบ เช่น

“ก็จริงอยู่ผู้หญิงใช้ดอกไม้
และก็ใช้ผู้ชายใช้ผาหิน
ต่างก็เป็นสิ่งที่มีชีวิต
อยู่บนธรณีนแผ่นดินเดียว”

(เรียงร้อยถ้อยคำ: วาณิช จรุงกิจอนันต์)

15. สัญลักษณ์ (Symbol) โดยทั่วไป หมายถึง การเปรียบเทียบที่เรียกสิ่งหนึ่งสิ่งใด โดยใช้คำอื่นแทน คำที่ใช่เรียกนั้นเกิดจากการเปรียบเทียบและตีความซึ่งใช้กันมานานจนเป็นที่เข้าใจทั่วไป เช่น

สิงโต สิงห์ หมายถึง ผู้มีอำนาจ
สีขาว หมายถึง ความบริสุทธิ์
กุหลาบสีแดง หมายถึง ความรัก

คำว่า Symbol นี้ ในภาษาอังกฤษมีความหมายว่า เครื่องหมายเล็กๆที่เป็นสัญลักษณ์บอกกล่าวไปถึงสิ่งหรือเรื่องที่กว้างขวาง เช่น กงล้อธรรมจักร คือ สัญลักษณ์แห่งพุทธศาสนา เป็นต้น ส่วนสัญลักษณ์ในทางวรรณคดี หมายถึง สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมักจะเป็นรูปธรรม ที่เป็นเครื่องแทนนามธรรม นอกจากนี้ยังมีผู้ให้ความหมายของคำว่า สัญลักษณ์ ไว้อีกดังนี้

กุหลาบ มัลลิกะมาส (2517: 168) กล่าวว่า สัญลักษณ์ คือ การนำสิ่งที่เป็นรูปธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งมาใช้แทนสิ่งที่เป็นนามธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจได้กว้างขวาง ลึกซึ้ง โดยไม่ต้องใช้คำอธิบายเลยก็เข้าใจได้

สุชาติ พงษ์พานิช (2517: 183) กล่าวว่า สัญลักษณ์ เป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สมมติแทนอีกสิ่งหนึ่งที่ลึกซึ้งและกว้างขวางกว่าตัวสัญลักษณ์เอง เป็นการแนะนำให้คิดมากกว่าที่สร้างความเข้าใจอย่างตรงไปตรงมา และแนะนำให้คิดไปได้หลายทาง การตีความหมาย ในเรื่องต่างๆ ความผิดูจึงไม่ใช่เรื่องสำคัญ ความสำคัญ อยู่ที่ความลึกซึ้งกว้างขวาง และความสมเหตุสมผลของการตีความหมายจากสัญลักษณ์นั้น

ประเภทของสัญลักษณ์

สุชาติ พงษ์พานิช (2517: 25-30) ได้แบ่งสัญลักษณ์ออกเป็น 2 ประเภท คือ

1) สัญลักษณ์ตามแบบแผน (Traditional Symbol) หมายถึงสัญลักษณ์ที่คนส่วนใหญ่ใช้แทนสิ่งหนึ่งสิ่งใดในลักษณะซ้ำๆ จนเป็นที่เข้าใจ ง่ายแก่การตีความ เช่น เลื้อย สิงโต เป็นสัญลักษณ์ของความดุร้าย หงส์หรือนกยูง เป็นสัญลักษณ์ของความสูงศักดิ์ ความดีงาม กา และคางคกเป็นเครื่องหมายแห่งความต่ำต้อย ชี้อหรีและชั่วร้าย

2) สัญลักษณ์ส่วนตัว (Private Symbol) หมายถึงสัญลักษณ์ที่ผู้แต่งคนใดคนหนึ่งสมมติขึ้นแทนสิ่งที่ต้องการ และใช้เป็นการส่วนตัว ไม่แพร่หลายเท่าสัญลักษณ์แบบแรก บางครั้งจึงยากที่จะเข้าใจว่า ผู้แต่งต้องการใช้สัญลักษณ์เพื่อแทนสิ่งใด แต่ถ้าหากมีการใช้ซ้ำๆ หรือมีผู้อื่นนำไปใช้ จนแพร่หลาย สัญลักษณ์นั้นก็จะกลายเป็นสัญลักษณ์ตามแบบแผนและสามารถตีความได้ง่ายขึ้น

นอกจากที่กล่าว ภาพพจน์ประเภทต่างๆ มาข้างต้นแล้ว ตามตำรา Senior Course of English Composition ของเนสฟีลด์ (เปลื้อง ณ นคร 2542: 63-88) ซึ่งได้กำหนดลักษณะโวหารภาพพจน์ไว้ 26 ประเภท มีทั้งที่เหมือนและแตกต่างจากที่กล่าวมาข้างต้นทั้ง 15 ประเภท ซึ่งในที่นี้จะขอยกมาเฉพาะโวหารภาพพจน์ที่แตกต่าง และอยู่นอกเหนือโวหารภาพพจน์ที่ได้กล่าวมาแล้ว คือ

16. นิทานเทียบหรือนิทานอุปมา (Allegory) เป็นโวหารที่ชักนิทานมาเทียบกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น โดยมากมุ่งในการสอนศีลธรรมหรือแสดงผลแห่งความประพฤตินิทานที่ยกมานั้นอาจสั้นบ้างยาวบ้าง บางทีก็เป็นกาพย์ คำสอน หรือคำเตือนใจ ที่ได้จากเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการพูดอ้อมค้อมชนิดหนึ่ง ซึ่งเปรียบเหมือนเคลือบยาขมด้วยน้ำตาล ทำให้ความขมน้อยลงนั่นเอง นิทานประเภทนี้ เช่น นิทานอีสป หรือนิทานชาดก เป็นต้น

17. อรรถนادر หรือขัดแย้ง (Antithesis) คือโวหารที่ยกภาวะสองอย่างที่มีลักษณะตรงข้ามหรือขัดแย้งกันมาเทียบกัน เหมือนเอาสีขาวกับสีดำมาวางเทียบกันให้เห็นเด่นชัด เช่น

รักนักมักหน่าย

วิ่งนักมักล้ม

18. วิภาษิต (Epigram) หมายถึง คำกล่าวสั้นๆ ที่ขัดกับความเป็นจริง แต่ชวนคิดว่า อาจเป็นจริงได้ในแง่ใดแง่หนึ่ง เช่น

จงระวังบันดาลโทษของคนมีขันติ

รักยาวให้บั่น รักสั้นให้ต่อ

19. ประโยคความ (Condensed Sentence) คือ การรวมประธานหรือข้อคิดใดๆ ไว้กับกริยาตัวเดียว พบมากในहिโตปเทศ เช่น

“การนอน ความกลัว เมถุน เหล่านี้เป็นของทั่วไป มีแก่คนกับเดรัจฉาน ความมีใจสะอาดงดงาม ความมีใจเผื่อแผ่ ความมีใจเด็ดเดี่ยว ความมีใจมั่นคงที่สุดในสุขและทุกข์ ความมีแก่ใจ ความกรุณาเมตตา ความมีสัจย์ คุณสมบัติทั้งนี้ เป็นองค์ประกอบของมิตร”

20. วิกฤตภาวะ (Climax) เป็นศัพท์บัญญัติใช้ในการละครหรือนวนิยาย หมายถึง ตอนกำลังเข้าด้ายเข้าเข็ม คาดได้ยากกว่าเรื่องจะลงเอยสถานใด ส่วนในลักษณะโวหารนั้น หมายถึง การกล่าวความต่อเนื่องกัน ความที่ตามมาจะเร่งความหมายให้แรงขึ้นจนสุดข้อความ โวหารชนิดนี้ทำให้ข้อความที่ต้องการพูดเกิดความเข้มข้นขึ้น เช่น ในหิโตปเทศที่ว่า

“ผู้ใดเห็นภรรยาผู้อื่นเสมอมาลดตน เห็นทรัพย์ผู้อื่นเสมอก็ลดตน เห็นสัตว์โลกทั้งหลายเสมอตน ผู้นั้น คือ บัณฑิต”

21. ปฏิวิกฤตภาวะ (Anti – Climax หรือ Pathos) เป็นลักษณะโวหารตรงข้ามกับวิกฤตภาวะ คือ จากสูงซึ่งลงลงมาต่ำ โดยมีจุดมุ่งหมายให้รู้สึกขบขันหรือดูหมิ่น เช่น ที่ มาร์ค ทเวนพูดว่า

“จอมเผด็จการแห่งรัสเซียแม้จะมีอำนาจยิ่งใหญ่กว่าใครๆในโลกนี้ แต่ห้ามจามไม่ได้”

22. เทียบฉายา (Transferred epithet) ฉายาคือชื่อรองของบุคคล ตั้งขึ้นตามลักษณะที่หมายรู้กัน โดยเอาลักษณะเด่นของบุคคล หรือสิ่งอันหนึ่งอันใดมาตั้งเป็นฉายาให้กับคนผู้นั้น เช่น ในวลีว่า วันขึ้นคืนสุข เป็นฉายาของผู้ที่กำลังมีความสุข

23. อัปปาลปนะ (Apostrophe) เป็นโวหารที่ผู้พูดหรือผู้เขียนเปลี่ยนจากพูดกับผู้ฟังไปพูดกับบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่นที่ไม่ได้ฟังอยู่ แต่หันไปพูดกับสิ่งหรือบุคคลที่ข้องอยู่ในความคิดและอารมณ์ พบมากในกาพย์กลอน

24. จินตทัศนะ (Vision) โวหารชนิดนี้มักใช้พูดในการอธิบายปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ผู้พูดจะให้เหตุผลต่างๆ ที่จะโน้มน้าวผู้ที่ยังไม่เห็นด้วย หรือยังลังเลใจให้ตกลงใจเห็นด้วยตามความคิดของผู้พูด ในการพูดนั้น เขาจะพรรณนาภาพที่เกิดขึ้นในใจของเขาว่าจะดูอย่างนั้นๆ หากผู้ฟังเห็นชอบดำเนินตามชีวิตของเขา

25. อุปนัย (Induction) อุปนัย แปลตามศัพท์ว่าความหมายรอง หมายถึง การพูดเป็นนัยให้คิดเอาเองว่าหมายถึงอะไร โดยอาศัยลักษณะที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กัน หรือก็คือ อนุมานนั่นเอง

26. ประชด (Irony) โวหารประชดหรือแดกดัน หมายถึงการพูดที่มีความหมายตรงข้ามกับความเป็นจริง มุ่งหมายจะตีส แต่พูดไปในทางชมยกย่อง ซึ่งผู้ฟังนึกเข้าใจได้ อย่างเราเห็นการกระทำหนึ่งเลวเต็มที่ แต่เราพูดว่า “เขาทำดีจริงๆ” แต่หมายถึงว่า เขาทำเลวจริงๆ คือโดยน้ำเสียงหรือพฤติกรรมแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ฟังจะเข้าใจได้เองว่า เราหมายความว่าอย่างไรแน่ที่พูดเช่นนั้น

27. เหน็บแนม (Sarcasm) คล้ายๆกับประชด ต่างกันที่ว่าเป็นคำพูดตรงไปตรงมา แต่ทำให้ผู้ฟังรู้สึกว่าเป็นการแดกดัน เหน็บแนม หรือดูหมิ่น เยาะหยันอยู่ในที หรือไม่ก็ให้หนักขบขัน

28. เสาวพจน์ (Euphemism) แปลว่า คำไพเราะ โวหารลักษณะนี้หมายถึง การเคลือบคำที่ฟังดูขัดหู หรือหยาบคายไม่สุภาพ ให้ฟังไม่ระคายหู เช่น เรียก คนแก่ว่า ผู้สูงอายุ เป็นต้น

29. นิประติขญา (Litotes) เป็นโวหารเชิงปฏิเสธในข้อเท็จจริง เพื่อให้ข้อเท็จจริงเด่นขึ้น เช่น

“เขารวยไม่น้อย”

“เขาเก่งใช้อยู่”

30. ปุจฉพจน์ (Interrogation) เป็นการตั้งคำถามโดยไม่ต้องการคำตอบ ปลอ่ยให้ผู้ฟังนึกตอบเอง หรืออาจตั้งคำถามชวนให้เกิดความสนใจเสียก่อน จึงตอบคำถามนั้นเสียเอง นอกจากนี้ยังใช้สำหรับย้าให้ผู้อ่านเกิดความมั่นใจและเชื่อตามทีผู้เขียนบรรยายอย่างมั่นคง และยั่วให้ผู้อ่านคิดวิตกเร้าใจ และให้หาวิธีแก้ไขความวิตกนั้น เช่น

“ใครจะรู้จักผู้หญิง คนโง่ที่เข้าใจตนเองว่าฉลาดเท่านั้น จึงพูดได้ว่าตนรู้จักผู้หญิง”

(สามก๊ก ฉบับ วณิพก ยาชอบ)

31. อัสเจอร์รี่ (Exclamation) คือคำอุทาน จะเป็นคำเดียว วลี หรือทั้งประโยคก็ได้ เป็นการพูดเพื่อแสดงความประหลาดใจ อัสจรรยใจ หรือตกใจเป็นอย่างยิ่ง

32. ซ้อนความ (Identical Statement) เป็นโวหารที่กล่าวคำที่ซ้ำกับคำเดิม เท่ากับเป็นการเสริมความเดิมที่ยังไม่ชัดเจนนัก เพื่อให้เห็นว่าคำกล่าวนั้นมีความเป็นจริงอยู่ในตัว เช่น

“คนอังกฤษก็คือคนอังกฤษ ตัวเราเองจะเป็นคนอื่นไม่ได้เลย”

หมายความว่า คนอังกฤษมีเอกลักษณ์เฉพาะของตน ไม่มีความจำเป็นเลยที่จะเอาอย่างคนยุโรป

33. เสียงสัมผัส (Assonance) เสียงสัมผัสมีสองอย่าง คือ เสียงสัมผัสอักษร เช่น เพิ่มพูน ปกปัก ซอกซ้ำ เป็นต้น กับเสียงสัมผัสสระ เช่น ถึงพริกถึงชิ่ง เป็นต้น

34. เล่นคำ (Pun) คือ การใช้คำคำเดียว แต่ความหมายต่างกัน พบมากในวรรณคดี กาพย์ กลอน เช่น

“ถึงคลองขวางบางจากยิ่งตรมจิต นี่ใครคิดซื่อบางไว้ทางกัน
 ว่าซื่อจากแล้วไม่ยักรู้จักกัน นี่เคราะห์ครันหรือมาพ้องกับคลองบาง
 ทั้งจากที่จากคลองทั้งสองซ้อ ยังจากกอนันท์ขึ้นในคลองขวาง
 ใ้ว่าจากช่างมารวบประจบทาง ทั้งจากบางจากใบใจระบม”

(นิราศพระบาท สุนทรภู่)

จากที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด จะเห็นว่าภาพพจน์นั้น เป็นเครื่องมือพิเศษที่ช่วยปรุงแต่งงานเขียนให้เกิดคุณค่าทางอารมณ์ ทำให้ผู้อ่านได้รสอร่อยจากการอ่าน นอกจากนี้ยังช่วยให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพเด่นชัดขึ้นด้วย (ชวน เพชรแก้ว 2520: 34) ดังนั้น ภาพพจน์จึงเปรียบเหมือนตัวช่วยในการสื่อสารระหว่างผู้เขียนและผู้อ่านที่จะทำให้เข้าใจเจตนารมณ์ตลอดจนรสของวรรณศิลป์ที่ผู้เขียนต้องการจะสื่อได้อย่างชัดเจนขึ้นนั่นเอง

5. การสื่อสาร

การสื่อสารเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้มนุษย์สามารถแลกเปลี่ยนและบอกความต้องการของตนเองไปยังผู้อื่นได้ และการสื่อสารก็ทำให้มนุษย์สามารถรับรู้ความรู้สึกและความต้องการของผู้อื่นได้ด้วย ซึ่งการสื่อสารย่อมองค์ประกอบหลายอย่าง ดังนี้ (มหิตลวิทย์านุสรณ์ 2550, จุมพล รอดคำดี 2533:1-71)

5.1 องค์ประกอบของการสื่อสาร

องค์ประกอบที่สำคัญของการสื่อสารนั้นมี 4 ประการ เพราะถ้าหากขาดองค์ประกอบประการใดประการหนึ่งไป การสื่อสารก็จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย องค์ประกอบทั้งหมด 4 ประการ มีรายละเอียดดังนี้

1. ผู้ส่งสาร (Sender) หมายถึง บุคคล หรือหน่วยงานที่เป็นผู้สร้างสาร หรือแหล่งกำเนิดสาร แล้วส่งสารไปยังบุคคลอื่น หรือไปยังหน่วยงานอื่นด้วยวิธีใดวิธีการหนึ่ง หรือ อาจหลายวิธี เช่น การพูด การเขียน การแสดงท่าทาง เป็นต้น ผู้ส่งสารจึงถือเป็นองค์ประกอบประการแรก ที่ทำให้กระบวนการสื่อสารเกิดขึ้น เพราะเป็นผู้เริ่มต้นการสื่อสารนั่นเอง

2. สาร (Message) หมายถึง เรื่องราวหรือสิ่งต่างๆ ที่อาจอยู่ในรูปของข้อความ ความรู้ ความคิด ความรู้สึก ฯลฯ ที่ผู้ส่งสารต้องการส่งไปให้ผู้อื่นได้รับ และเกิดการตอบสนองสารประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ประการ คือ

2.1 รหัสของสาร ได้แก่ ภาพ สัญลักษณ์ หรือสัญญาณต่าง ๆ ที่มนุษย์ใช้แสดงออกแทนความคิด หรือความรู้สึกต่างๆ ดังนั้น สารจึงจำแนกได้ 2 ลักษณะ คือ

2.1.1 รหัสของสารที่เป็นถ้อยคำ (วจนภาษา) ได้แก่ ภาษาพูด และภาษาเขียน

2.1.2 รหัสของสารที่ไม่เป็นถ้อยคำ (อวจนภาษา) ได้แก่ กิริยาท่าทาง สัญลักษณ์ และสัญญาณต่างๆ

2.2 เนื้อหาของสาร ได้แก่ มวลความคิด และประสบการณ์ที่ผู้ส่งสารต้องการจะถ่ายทอดแลกเปลี่ยนเพื่อความเข้าใจร่วมกัน เนื้อหาของสารจะแฝงไปกับรหัสของสาร เมื่อผู้รับสารสามารถ ถอดรหัสของสารได้ ก็แสดงว่าเข้าใจเนื้อหาของสารนั้นแล้ว เราแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

2.2.1 เนื้อหาของสารที่เป็นข้อเท็จจริง เป็นองค์ความรู้ หลักเกณฑ์ หรือข้อสรุปที่ผ่านการพิสูจน์มาแล้ว มีเหตุผลยอมรับได้ว่าเป็นความจริง สามารถอ้างอิงได้

2.2.2 เนื้อหาของสารที่เป็นข้อคิดเห็น คือ ความรู้สึกหรือความคิดส่วนตัวของผู้ส่งสาร โดยอาจจะเป็นจริงหรือไม่เป็นจริงก็ได้

2.3 การจัดสาร ได้แก่ การนำเนื้อหาของสารมาเรียบเรียงอย่างมีระบบ เพื่อให้ได้ใจความตามเนื้อหาที่ต้องการ ด้วยการเลือกใช้รหัสของสารที่เหมาะสม เช่น การเลือกใช้คำ การใช้ท่าทางประกอบ การจัดลำดับความ การอธิบาย เป็นต้น สารที่ได้รับการจัดอย่างดี จะทำให้สารมี จะทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจได้ตามวัตถุประสงค์ที่ผู้ส่งสารต้องการ

3. สื่อและช่องทาง (Medium and Channel) คือ สิ่งที่เป็นตัวกลางทำให้สารเคลื่อนตัวออกไปจากผู้ส่งสาร มีทั้งสื่อที่อยู่ตามธรรมชาติ และสื่อที่มนุษย์ทำขึ้นหรือผลิตขึ้น เช่น โทรศัพท์ หนังสือ นิตยสาร แถบบันทึกเสียง

4. ผู้รับสาร (Receiver) หมายถึง จุดหมายปลายทางที่สารจะส่งไปถึง ผู้รับสารอาจเป็นบุคคลเดียว หรือเป็นกลุ่มก็ได้ ถ้าหากผู้รับสารตอบสนองได้ตรงกับความต้องการของผู้ส่งสาร ก็แสดงว่าผู้รับสารเข้าใจความหมายของสารที่ส่งมา ผู้รับสารจึงมีหน้าที่แปลความหมายของสารส่งสารต่อไปยังผู้รับสารคนอื่นๆตามที่ผู้ส่งสารกำหนดจุดมุ่งหมายไว้

5.2 วัตถุประสงค์ของการสื่อสาร

มนุษย์ทุกคนมีความจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันกับบุคคลอื่น และเพื่อให้การอยู่ร่วมกันนั้นดำเนินไปอย่างสันติสุข การสื่อสารจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่ง โดยปกติมนุษย์จะใช้การสื่อสารเพื่อวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

5.2.1 เพื่อแจ้งให้ทราบ

5.2.2 เพื่อสอนหรือให้การศึกษา

5.2.3 เพื่อสร้างความพอใจหรือให้ความบันเทิง

5.2.4 เพื่อเสนอหรือชักจูงใจ

ปัญหาและอุปสรรคในการสื่อสาร

1. ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากผู้ส่งสาร

1.1 ผู้ส่งสารมีความรู้ความเข้าใจตลอดจนมีข้อมูลเกี่ยวกับสารที่ต้องการสื่อไม่เพียงพอ เช่น ทำให้เกิดความเข้าใจผิดพลาด เกิดความลังเลไม่แน่ใจ หรือได้รับข้อมูลผิดๆ ไปโดยไม่รู้ตัว

1.2 ผู้ส่งสารขาดกลวิธีในการถ่ายทอดหรือการนำเสนอที่ดี กลวิธีในการถ่ายทอดหรือการนำเสนอที่ดีที่เหมาะสม จะทำให้ผู้รับสารเกิดความสนใจ กระตือรือร้น และรับสารได้ถูกต้องรวดเร็วขึ้น

1.3 บุคลิกภาพของผู้ส่งสาร ผู้ส่งสารที่มีบุคลิกภาพที่ดี เช่น แต่งกายดี น้ำเสียงน่าฟัง ใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส ย่อมช่วยปลุกเร้าให้ผู้รับสารเกิดความสนใจที่จะรับสารยิ่งขึ้น

1.4 ทศนคติของผู้ส่งสาร ผู้ส่งสารที่มีทัศนคติที่ดีต่อทั้งตนเองต่อผู้รับสาร ย่อมทำให้การสื่อสารเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

2. ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากสาร

2.1 สารยากเกินไปสำหรับผู้รับสาร เช่น เป็นเรื่องที่ผู้รับสารไม่เคยมีภูมิหลังมาก่อน หรือสารมีความสลับซับซ้อน มีข้อมูลหรือการอ้างอิงที่ยุ่งยาก

2.2 สารขาดการจัดลำดับที่ดี จะทำให้เกิดความสับสน และขาดความน่าสนใจขึ้นได้

2.3 สารที่ขัดกับค่านิยม หรือความเชื่อ หรือขัดต่อระบบความคิดของผู้รับสาร หรือของผู้ส่งสารเอง เช่น กำหนดให้พูดในเรื่องที่ผู้ส่งสารไม่ศรัทธา ไม่มีความเชื่อถือ จะทำให้การพูดไม่มีชีวิตชีวา

2.4 ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากสื่อหรือช่องทาง ภาษาพูด และภาษาเขียน อาจทำให้เกิดปัญหาในการ สื่อสารด้วยสาเหตุการใช้ภาษาพูด และภาษาเขียนไม่ชัดเจน

3. ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดจากผู้รับสาร

3.1 ผู้รับสารขาดความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสารที่ตนจะได้รับ เช่น ไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน หรือผู้รับสารมีภูมิความรู้ที่ต่ำหรือสูงเกินไป

3.2 ผู้รับสารมีทัศนคติที่ไม่ดี เช่น มีทัศนคติที่ไม่ดีต่อผู้ส่งสาร ต่อสาร จะทำให้ความสนใจลดน้อยลง หรืออาจจะไม่สนใจเลย

3.3 ผู้รับสารตั้งความคาดหวังไว้สูงเกินไป เช่น คาดหวังว่าจะได้รับฟังจากนักพูดที่มีชื่อเสียง แต่เมื่อถึงเวลาเข้าจริงกลับไม่เป็นเช่นนั้น เป็นต้น

5.3 ประเภทของการสื่อสาร

การจำแนกประเภทของการสื่อสาร สามารถจำแนกได้หลายลักษณะตามเกณฑ์ และวัตถุประสงค์ที่จะนำมาพิจารณา โดยทั่วไปสามารถจำแนกประเภทของการสื่อสารตามเกณฑ์ต่าง ๆ ดังนี้

5.3.1 จำแนกตามจำนวนผู้สื่อสาร ซึ่งจำแนกได้ดังนี้

- 1) การสื่อสารภายในตัวบุคคล หมายถึง การสื่อสารที่บุคคลเดียวเป็นทั้งผู้ส่งสาร และผู้รับสาร เช่น การคิดอยู่คนเดียว การอ่านหนังสืออยู่คนเดียว การพูดกับตัวเอง
- 2) การสื่อสารระหว่างบุคคล หมายถึง การสื่อสารที่มีบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป สื่อสารกันโดยเป็นทั้งผู้ส่งและผู้รับสลับกันไป มองเห็นหน้าตากัน และพูดกันได้อย่าง
- 3) การสื่อสารกลุ่มใหญ่ หมายถึง การสื่อสารระหว่างคนจำนวนมาก ไม่อาจมองเห็นหน้าตาได้อย่างทั่วถึง สมาชิกในกลุ่มไม่สามารถทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสาร และผู้รับสารกันได้ทุกคน เพราะมีระเบียบวินัยเข้ามาเกี่ยวข้อง และจำนวนสมาชิกก็มากเกินไป
- 4) การสื่อสารองค์การ เป็นการสื่อสารระหว่างหน่วยงานกับหน่วยงาน หรือหน่วยงานกับบุคคล โดยเนื้อหาของสาร และวัตถุประสงค์ในการสื่อสารเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับภารกิจ และงานขององค์การ หรือหน่วยงานเท่านั้น
- 5) การสื่อสารมวลชน หมายถึง การสื่อสารที่มีไปยังประชาชนจำนวนมากในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ซึ่งประชาชนจะอยู่กระจัดกระจายทั่วไป เพื่อให้การสื่อสารเป็นไปอย่างรวดเร็ว จึงต้องอาศัยสื่อเป็นสื่อมวลชนซึ่งมีอยู่ 4 ชนิด ได้แก่ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ และภาพยนตร์ เป็นเครื่องมือในการสื่อสาร

5.3.2 จำแนกตามลักษณะการใช้ภาษา จำแนกได้ 2 ประเภท คือ

- 1) การสื่อสารที่ใช้ภาษาถ้อยคำ หรือการสื่อสารเชิงวจนภาษา เป็นการสื่อสารที่อยู่ในภาษาพูดหรือภาษาเขียน ได้แก่ การสื่อสารที่ใช้ ภาษาพูดและภาษาเขียน เช่น การพูดบรรยาย การอภิปราย การเขียนหนังสือ เป็นต้น
- 2) การสื่อสารที่ไม่ใช้ภาษาถ้อยคำ หรือการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา เป็นการสื่อสารที่ไม่ได้อยู่ในภาษาพูดหรือภาษาเขียน ได้แก่ การสื่อสาร ที่ใช้อากัปกิริยาท่าทาง หรือสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น กริยาอาการ สิ่งของ เวลา ร่างกาย สถานที่ น้ำเสียง เป็นต้น

5.3.3 จำแนกโดยถือเกณฑ์เห็นหน้าค่าตากัน คือ ยึดเอาตำแหน่งที่อยู่ของผู้ส่งสาร และผู้รับสารเป็นหลักพิจารณา จำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ

- 1) การสื่อสารแบบเผชิญหน้าหรือการสื่อสารทางตรง
- 2) การสื่อสารแบบไม่เห็นหน้าหรือการสื่อสารทางอ้อม

5.3.4 จำแนกโดยถือเกณฑ์ความสามารถในการโต้ตอบกัน

- 1) การสื่อสารทางเดียว
- 2) การสื่อสารสองทาง

5.3.5 จำแนกประเภทตามเกณฑ์ความแตกต่างระหว่างผู้รับสารกับผู้ส่งสาร มี 3 ประเภท คือ

- 1) การสื่อสารระหว่างเชื้อชาติ
- 2) การสื่อสารระหว่างวัฒนธรรม
- 3) การสื่อสารระหว่างประเทศ

5.3.6 จำแนกโดยถือลักษณะเนื้อหาวิชา จำแนกได้ 7 ประเภท คือ

- 1) ประเภทข่าวสาร
- 2) การสื่อสารระหว่างบุคคล
- 3) การสื่อสารมวลชน
- 4) การสื่อสารการเมือง
- 5) การสื่อสารในองค์การ
- 6) การสื่อสารระหว่างบุคคลหรือกลุ่มบุคคล
- 7) การสื่อสารการสอน

6. แนวคิดทางการสื่อสารเกี่ยวกับภาษา

การสื่อสารของมนุษย์ไม่ใช่เพียงการแลกเปลี่ยนสารระหว่างผู้สื่อสารเท่านั้น แต่การสื่อสารจะเกี่ยวข้องกับการสร้าง (Creation) และการแลกเปลี่ยน (Exchange) ความหมาย (meaning) ระหว่างกัน สารในการสื่อสารจะประกอบด้วยสัญลักษณ์ (symbol) ที่มนุษย์ตกลงใช้เพื่อหมายถึงหรือสื่อความหมายถึง วัตถุ เหตุการณ์ หรือความรู้สึกนึกคิดที่ต้องการสื่อสารไปยังผู้รับสาร การสื่อสารจึงเกี่ยวข้องกับการใช้สัญลักษณ์ เนื่องจากมนุษย์จะรับรู้ความหมายในการสื่อสารโดยให้ความหมายแก่สัญลักษณ์ต่างๆ เหล่านั้น สัญลักษณ์ต่างๆ ที่มนุษย์ใช้ในการสื่อความหมายระหว่างกันเรียกว่า ภาษา (Language)

6.1 ความหมายของภาษา

จิราภา เต็งไตรรัตน์ และคณะ (2547: 149) กล่าวว่า ภาษา หมายถึง สัญลักษณ์ที่ใช้แทนประเภทสิ่งของต่างๆ ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิต สิ่งไม่มีชีวิต และการกระทำ รวมทั้งเป็นเครื่องมือสำหรับคิด สื่อความหมาย และสื่อสารระหว่างบุคคล

Barker และ Gaut (2002: 30-31) กล่าวว่า ภาษา หมายถึง การสื่อสารความคิด อารมณ์ความรู้สึกโดยผ่านระบบสัญลักษณ์ซึ่งมีโครงสร้างการใช้ที่ชัดเจน

K.S.Verderber และ R.F. Verderber (2001:105) กล่าวว่าภาษา คือ ถ้อยคำจำนวนมาก และระบบการใช้ถ้อยคำเหล่านั้นในการสื่อสาร ของกลุ่มคนในสังคมหรือชาติเดียวกัน ในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เดียวกัน หรือในวัฒนธรรมเดียวกัน

สุรัตน์ ตรีสกุล (2547: 124) กล่าวว่า ภาษา หมายถึง ระบบของสัญลักษณ์ที่มีกฎเกณฑ์ในการใช้ เพื่อให้คนในสังคมเดียวกัน สามารถใช้สัญลักษณ์ที่สร้างขึ้น หรือกำหนดขึ้น เหล่านั้นเชื่อมต่อกับสิ่งที่อ้างอิงถึงเพื่อเป็นสื่อกลางในการสร้างความหมาย และความเข้าใจระหว่างกัน

กล่าวโดยสรุป ภาษา ก็คือ ระบบของสัญลักษณ์ที่คนในสังคมหนึ่งๆ สร้างขึ้นเพื่อใช้ในการสื่อสารระหว่างกันนั่นเอง โดยสัญลักษณ์นี้ หมายถึง ถ้อยคำที่ใช้ในการพูดและการเขียน ซึ่งรวมเรียกว่า วัจนภาษา

สาเหตุที่จัดว่าภาษาเป็นสัญลักษณ์ เนื่องจากภาษาเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นแทนความหมาย เดิม ซึ่งไม่สามารถชี้ให้เห็นได้ เป็นคำมโนภาพแทนความคิดของผู้สื่อสาร ภาษาจึงเป็นสื่อกลาง หรือกำหนดความคิดของผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร หากมองจากผู้รับสาร ภาษาก็เป็นเครื่องกำหนดหรือควบคุมความคิดผู้รับสาร หรืออีกนัยหนึ่ง ผู้ส่งสารใช้ภาษาเพื่อแสดงความคิด และผู้รับสารใช้ภาษาเพื่อแสดงความคิดและผู้รับสารใช้ภาษาเพื่อให้เข้าใจความคิดที่ส่งมานั้นและตอบสนอง (อวยพร พานิช 2546: 227)

ภาษาประกอบด้วยกลุ่มของสัญลักษณ์ซึ่งมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไปใน แต่ละกลุ่มคนหรือสังคม แต่อย่างไรก็ดีภาษาจะต้องมีลักษณะ 2 ประการ (สุรัตน์ ตรีสกุล 2547: 126) คือ

1. ภาษาต้องประกอบด้วยกลุ่มสัญลักษณ์ คือ หน่วยเสียง (phonemes) พยางค์ หรือหน่วยคำ (morphemes) และคำ (word) ที่มนุษย์ใช้สื่อความหมาย ส่วนในภาษาเขียนก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน คือเกิดจากการสร้างสัญลักษณ์ที่ได้แก่ พยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ เมื่อ

นำมาประกอบกันภายใต้กฎเกณฑ์ที่กำหนด ก็สามารถใช้เลียนเสียงพูด และสื่อความหมายระหว่างกันได้

2. ภาษาต้องประกอบด้วยโครงสร้างที่ชัดเจน เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ ในการใช้ภาษาและสื่อความหมายระหว่างกลุ่มคนที่ใช้ภาษาเดียวกัน โครงสร้างดังกล่าวกำหนดขึ้นด้วยกฎเกณฑ์ (rules) ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 กฎเกณฑ์ในเรื่องโครงสร้างหรือการจัดระบบความสัมพันธ์ของคำ (syntactic rules) เพื่อสร้างประโยคที่สื่อความหมายระหว่างกันได้

2.2 กฎเกณฑ์ในการใช้ภาษาที่เกี่ยวข้องกับความหมายของคำ (semantic rules)

6.2 ลักษณะของถ้อยคำหรือวจนภาษา

ถ้อยคำ (Words) หมายถึง เสียงพูด หรือภาษาเขียนที่ใช้แทนเสียงพูดตามที่ตกลงร่วมกันในแต่ละสังคม ว่าให้หมายถึงหรืออ้างอิงถึงสิ่งใดหรือที่เรียกว่า วจนภาษา (Verbal language) มีลักษณะที่สำคัญ 5 ประการ (สุรตน์ ตรีสกุล 2547:128-130) คือ

1) ถ้อยคำถูกบัญญัติขึ้นโดยไร้กฎเกณฑ์ เนื่องจากมนุษย์บัญญัติถ้อยคำหรือสัญลักษณ์ขึ้นใช้ตามที่ตนต้องการ โดยไม่ได้อาศัยกฎเกณฑ์ใดๆ ดังนั้นถ้อยคำจึงไม่มีส่วนสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับใดๆ กับสิ่งที่อ้างอิงถึง

2) ถ้อยคำมีความกำกวมในตัวเอง หมายถึง ความกำกวมในแง่ของความหมาย ซึ่งมนุษย์แต่ละคนกำหนดให้แก่ถ้อยคำที่บัญญัติขึ้น เนื่องจากความแตกต่างในด้านความคิด ประสบการณ์ ภูมิหลัง หรือกรอบอ้างอิงของสังคม

3) ถ้อยคำมีลักษณะเป็นนามธรรม เพราะถ้อยคำไม่ใช่วัตถุสิ่งของที่อ้างอิงถึง และไม่ได้มีความสัมพันธ์ใดๆ กับวัตถุนั้นเลย

4) ถ้อยคำมีความผู้พันธ์เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม เนื่องจากภาษาถือเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องผูกพันกับกฎเกณฑ์ บรรทัดฐาน และค่านิยมของกลุ่มบุคคลซึ่งเรียนรู้ หล่อหลอม ปรับเปลี่ยน รักษา และถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้นความหมายของถ้อยคำในภาษาจึงแตกต่างกันไปในแต่ละวัฒนธรรม

5) ความหมายของถ้อยคำขึ้นอยู่กับบริบทที่แวดล้อมถ้อยคำนั้น ดังนั้นการแปลความหมายของถ้อยคำ หรือประโยคให้เข้าใจอย่างชัดเจน จึงจำเป็นต้องพิจารณาจากบริบทแวดล้อมด้วย

6.3 วจนภาษาและความหมาย

Ogden และ Richard (1923:11) กล่าวว่า ความหมายของภาษาเกิดจากถ้อยคำ (words) ความคิด (thought) และวัตถุ (things) ดังนั้นถ้อยคำไม่มีความหมายในตัวเอง แต่จะมีความหมายเมื่อมนุษย์ให้ความหมายแก่ถ้อยคำเหล่านั้น

ปรเม สตะเวทิน (2546 : 83) กล่าวว่า คนมีความหมายสำหรับภาษา ความหมายมีลักษณะส่วนตัว ความหมายของภาษาอยู่ที่ตัวผู้ใช้ ความหมายของภาษาขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของบุคคล คำมีความหมายตามที่คนต้องการให้มีความหมาย แต่เราก็สามารถสื่อสารกับคนอื่นได้ เนื่องจากคนเหล่านั้นมีการเรียนรู้และใช้ความหมายของภาษาเหมือนกันกับเรา

จุมพล รอดคำดี (2531: 37) อธิบายว่า ความหมาย เกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ใช้ความคิดให้ความหมายกับสิ่งต่างๆจากประสบการณ์ จากความรู้ความเข้าใจของคนที่มีต่อสิ่งนั้น

จากที่ได้กล่าวถึงข้างต้น สามารถสรุปลักษณะต่างๆของความหมายได้ดังนี้

- 1) ความหมายอยู่ที่ตัวบุคคล ไม่ใช่ถ้อยคำ
- 2) ความหมายของมนุษย์มากมายเกินกว่าจะแทนหรือสื่อได้ครบถ้วนด้วยถ้อยคำ ทำทางหรือสัญลักษณ์ต่างๆ
- 3) ความหมายมีลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไปตามบุคคลและสถานการณ์
- 4) ความหมายเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางการสื่อสารที่แตกต่างกัน
- 5) ความหมายมีหลายประเภท

6.3.1 ภาษากับการสร้างความหมาย ภาษาสามารถสร้างความหมายได้ก็เพราะว่าภาษาทำงานในฐานะที่เป็น ระบบภาพตัวแทน (representational system) นั่นเอง กล่าวคือในสิ่งที่เรียกว่าภาษานั้น มนุษย์เราใช้สัญลักษณ์ (sign) และ สัญลักษณ์ หรือเครื่องหมายต่างๆ (symbols) ไม่ว่าจะออกมาในรูปของ เสียง คำ หรือภาษาเขียน รูปภาพต่างๆ ที่วาดเขียนด้วยมือ และด้วยเครื่องมืออิเล็กทรอนิกส์ต่างๆ โน้ตดนตรี ตลอดจนวัตถุต่างๆ เพื่อใช้แทนหรือเป็นตัวแทนเพื่อนำเสนอคอนเซ็ปต์ (concepts) ความคิดเห็น (ideas) และความรู้สึกต่างๆ (feelings) ของเราให้กับคนอื่น ภาษาเป็นรูปแบบหนึ่งของ "สื่อ" (media) ที่ความคิด ความเห็น และความรู้สึกต่างๆ ถูกนำมาเสนอเป็นภาพตัวแทนผ่านสื่อเหล่านั้นในวัฒนธรรมหนึ่ง ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่าการสร้างภาพตัวแทนผ่านทางภาษาเป็นศูนย์กลางของกระบวนการต่างๆ ที่ความหมายถูกสร้างขึ้นมานั่นเอง (ฉลาดชาย รมิตานนท์ อ้างจาก Hall 1997: 1)

6.3.2 แนวคิดเรื่องภาพตัวแทน

Richard Dyer (อ้างถึงใน เจริญวิทย์ สุติวรรักษ์ 2544:28-30) ได้อธิบายความหมายของ Representation ไว้ว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญของภาษาในสื่อที่มีระเบียบแบบแผน เพื่อใช้ในการเสนอภาพของโลกสู่ผู้รับสาร และเป็นเครื่องมือที่แสดงถึงภาพลักษณะหรือเสนอภาพของคนกลุ่มในสังคมแบบภาพสรุปเหมารวม (Stereotype) เราสร้างความหมายกับสิ่งต่างๆ โดยให้ภาพที่เป็นตัวแทนสำหรับสิ่งเหล่านั้น สมาชิกของวัฒนธรรมเดียวกันมักจะมีความคิด การรับรู้แนวคิด และภาพในใจที่ทำให้พวกเขาคิดและรู้สึกเกี่ยวกับโลกและการตีความโลก โดยผ่านรหัสวัฒนธรรม (cultural codes) ร่วมกันซึ่งความคิดและความรู้สึกของพวกเขา ก็คือ ระบบแห่งภาพตัวแทน (system of representation) ที่อารมณ์แนวคิดและภาพในใจจะถูกแสดงเป็นภาพตัวแทนออกมา

Stuart Hall (อ้างถึงใน เจริญวิทย์ สุติวรรักษ์) ได้กล่าวไว้ว่า Representation เป็นผลผลิตแห่งความหมายของภาพในใจเราโดยผ่านภาษานอกจากนี้ยังเป็นตัวเชื่อมระหว่างแนวคิด สัญลักษณ์ และภาษาที่ทำให้เราให้ความหมายกับสิ่งต่างๆ ในโลกแห่งความจริงได้ ทั้งสิ่งของ ผู้คน เหตุการณ์ ความคิดที่เป็นนามธรรมซึ่งกระบวนการให้ความหมายในวัฒนธรรม คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ (things) แนวคิด (concepts) และสัญลักษณ์ (signs) ซึ่งถือเป็นหัวใจหลักของการให้ความหมายในภาษา กระบวนการที่เชื่อมทั้ง 3 สิ่งเข้าไว้ด้วยกัน เราเรียกว่า "Representation"

วิลาสินี พิพิธกุล (อ้างถึงใน เจริญวิทย์ สุติวรรักษ์) กล่าวว่า ภาพตัวแทน (Representation) คือผลผลิตของความหมายในกระบวนการคิดความเชื่อ ความรู้สึก อุดมการณ์ของเราผ่านการสื่อสาร โดยเป็นการเชื่อมโยงความคิดเข้ากับโลกแห่งความจริงแห่งความเป็นจริงหรือโลกแห่งจินตนาการ การร่วมวัฒนธรรมเดียวกันทำให้เราได้รับความหมายจากภาพตัวแทนเหมือนกันนอกจากนั้น การที่ภาพตัวแทนมีความหมาย ก็เพราะมีความสอดคล้องกับบรรทัดฐานและคุณค่าที่คงอยู่แล้วในวัฒนธรรมนั้น ทั้งนี้การเป็นภาพตัวแทนไม่ใช่เป็นเพียงภาพสะท้อนของสิ่งที่มีอยู่ในโลกของความเป็นไปได้เท่านั้นการเน้นหนักเรื่องการสร้างตัวตนที่ไม่ใช่การค้นพบใหม่ของการเป็นตัวตนพื้นฐานและไม่ใช่ ตัวตนภายนอก แต่จะอยู่ในรูปของ "ตัวตน" เช่นเดียวกับภาพยนตร์ที่ไม่ใช่กระจกสะท้อนทุกอย่างที่มี แต่จะเลือกเอาบางอย่างในในรูปแบบของ "ตัวตน" ซึ่งสามารถบอกถึงสิ่งใหม่หรือเป็นการตอกย้ำสิ่งเก่า

6.4 สิ่งจำกัดขอบเขตของความหมาย

จาระไน แกลโกศล (อ้างถึงใน สุรรัตน์ ตรีสกุล 2547: 141-146) อธิบายว่า ขอบเขตของความหมาย อาจถูกจำกัดได้ด้วยปัจจัยต่อไปนี้

- 1) ถูกจำกัดโดยคำประเภทที่ขึ้นกับวิจารณ์ญาณของบุคคล
- 2) ถูกจำกัดโดยการที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าใจความหมายทั้งหมดของถ้อยคำได้
- 3) ถูกจำกัดโดยสรุปเอาเองว่าสิ่งที่ตนเข้าใจเป็นสิ่งที่คนอื่นเข้าใจ
- 4) ถูกจำกัดด้วยความคิดที่ว่าเห็นครั้งเดียวก็รู้ทะลุปรุโปร่ง
- 5) ถูกจำกัดโดยช่องว่างระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

6.5 อุปสรรคที่เกิดจากการใช้วัจนภาษา

ในขณะที่เราสื่อสารกับบุคคลอื่น เรามักจะคิดว่าเราเลือกใช้ถ้อยคำสื่อสารได้ถูกต้อง และคู่สื่อสารของเราจะแปลความหมายได้ตรงกับที่เราต้องการจะสื่อ แต่ในความเป็นจริงนั้นถ้อยคำไม่สามารถสื่อความหมายได้ชัดเจน ตรงไปตรงมา เนื่องจากเหตุผล 3 ประการ (สุรรัตน์ ตรีสกุล 2547: 142-146) ได้แก่

- 1) ความหมายของภาษาหรือถ้อยคำเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา
- 2) ความหมายของภาษาหรือถ้อยคำแตกต่างกันไปตามชนกลุ่มย่อยซึ่งใช้ภาษาเดียวกัน หรือในภาษาถิ่น
- 3) การใช้ภาษาเป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ และซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตัว ซึ่งปัจจัยที่เป็นปัจจัยทำให้เกิดพฤติกรรมการใช้ภาษาที่ไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม และเป็นอุปสรรคในการสื่อความหมายกับบุคคลอื่น มีดังนี้

(1) การใช้วัจนภาษาเพื่อสื่อความหมายถึงสิ่งต่างๆ ในเชิงการประเมินแบบสุดโต่ง โดยลืมนึกว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้มีสองด้าน หรือสองขั้วแยกกันอย่างเด็ดขาด แต่ยังมีลักษณะอื่นอยู่ระหว่างสองด้านนั้น

(2) การใช้วัจนภาษาซึ่งทำให้คู่สื่อสารพลาดความหมายที่อีกฝ่ายหนึ่งพยายามสื่อให้อีกฝ่ายรับรู้ (Bypassing) เกิดจากสาเหตุ คือ

- ก. คู่สื่อสารใช้ถ้อยคำเดียวกันแต่แปลความหมายต่างกัน
- ข. คู่สื่อสารใช้ถ้อยคำต่างกัน แต่ต้องการสื่อความหมายอย่างเดียวกัน

(3) การให้ความสำคัญแก่วัจนภาษามากกว่าสิ่งที่วัจนภาษานั้นอ้างถึง (Intentional Orientation) คือ การให้ความสำคัญแก่ถ้อยคำที่ใช้กล่าวถึง มากกว่าลักษณะที่แท้จริง ซึ่งอาจก่อให้เกิดความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนไปจากสภาพความเป็นจริงได้

(4) การใช้วัจนภาษาซึ่งก่อให้เกิดความสับสนระหว่างความจริงและความคิดเห็น (fact-Inference confusion)

(5) การใช้วัจนภาษาเพื่อแสดงว่าตนรู้ทั้งหมด (Allness) และพฤติกรรมกรรเหมารวม โดยไม่คำนึงถึงลักษณะเฉพาะหรือความแตกต่างของกลุ่มคนต่างๆ

(6) การใช้วัจนภาษาในการอธิบายสิ่งรอบตัว และยึดมั่นโดยไม่คำนึงถึง ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสิ่งเหล่านั้น (Static Evaluation)

6.6 การสำรวจความหมาย

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วใน หัวข้อ 6.3 ว่าความหมายมีหลายประเภท ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงความหมายของภาษาที่จะนำไปใช้ในการตีความเสียก่อน ซึ่งได้มีนักวิชาการแบ่งประเภทไว้ดังนี้

สุรรัตน์ ตรัสกุล (2547: 138-142) สรุปความหมายที่เกิดจากวัจนภาษา โดยแบ่งออกเป็น 6 ประเภท คือ

1. ความหมายโดยตรงหรือความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) เป็นความหมายที่เกิดจากการโยงความหมายของคำที่ใช้เข้ากับสิ่งของเหตุการณ์ หรือความเป็นจริงทางกายภาพ และเป็นความหมายที่ยอมรับกันเป็นความหมายมาตรฐาน บรรจุในพจนานุกรม

ชุมนุมภาษาไทยของครูสุภา (2511: 167) กล่าวว่า ความหมายโดยตรง คือ ความหมายที่กำหนดไว้ในพจนานุกรม เป็นความหมายแรกที่สังคมหนึ่งๆ ใช้ทำความเข้าใจกัน

สุริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2519: 10) กล่าวว่า ความหมายโดยตรง เป็นภาษาที่ตีความตามตัวอักษร เป็นภาษาที่ตีความตรงไปตรงมาตามความหมายของภาษาที่ทุกๆไป ไม่มีอรรถลึกลับ ซึ่ง ใช้อยู่ในชีวิตประจำวันของชนชาตินั้นๆ

อรุวรรณ ปิณฑนีโอวาท (2542: 245-264) กล่าวว่า ความหมายโดยตรง เป็นการให้ความหมายกับสิ่งที่กล่าวถึงโดยตรง เป็นความหมายที่มีลักษณะเป็นสากล เป็นความหมายเดียวกันสำหรับทุกคน เช่น “บ้าน” เป็นตัวให้ความหมาย ที่ทุกคนเข้าใจตรงกัน

2. ความหมายโดยนัย, ความหมายเฉพาะตัว หรือความหมายแฝง (Connotative Meaning) เป็นความหมายเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล ซึ่งเกี่ยวข้องกับอารมณ์ ประสบการณ์ และการรับรู้ของแต่ละบุคคล

ชวน เพชรแก้ว (2520: 65) กล่าวว่า ความหมายโดยนัย หมายถึง ความหมายที่ชักนำความคิดให้เกี่ยวโยงไปถึงสิ่งอื่น ภาษาเช่นนี้เป็นภาษาที่มีรส เพราะเป็นภาษาที่มีความหมายพิเศษออกไป ท่านผู้รู้บางท่านเรียกว่า ภาษาระดับอุปมาอุปไมย

อรรถรณ ปิณฑโนโวาท (2542: 245-264) กล่าวว่า ความหมายนัยประหัต (Connotative Meaning) เป็นความหมายทางสังคม ซึ่งจะแปรเปลี่ยนไปตามวัฒนธรรมการรับสาร ในแต่ละบริบททางสังคม ความหมายทางสังคมจะเกิดขึ้นได้จากการกำหนดรูปแบบของตัวหมาย หรือตัวให้ความหมาย

ปรมะ สตะเวทิน (2546: 87) อธิบายว่า ความหมายเฉพาะตน ยังหมายถึง คำที่แสดงคุณลักษณะของสิ่งต่างๆ เช่น ดำ ขาว สูง เตี้ย ฯลฯ และคำที่ใช้แสดงค่านิยม การลงความเห็นและทัศนคติ เช่น ดี ไม่ดี ชอบ ไม่ชอบ ฯลฯ ซึ่งแตกต่างไปตามมาตรฐานของแต่ละบุคคลด้วย

ศรีเรือน แก้วกังวาล (2519: 42-44) ได้แบ่งความหมายโดยนัย ออกเป็น 3 ประเภทย่อย คือ

1) ความหมายประกอบอารมณ์ (Emotional Meaning) หมายถึง คำที่แฝงอารมณ์และความรู้สึกของผู้ส่งสาร

2) ความหมายหลายนัย (Meaningful Meaning) หมายถึง คำที่มีความหมายหลายความหมาย จึงต้องอาศัยบริบทของการสื่อสารในการแปลความหมายของคำนั้นๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องชัดเจน

3) ความหมายเกี่ยวเนื่องกับสถานการณ์ (Situational Meaning) หมายถึง สถานการณ์แวดล้อมจะช่วยให้บุคคลในสถานการณ์นั้นสามารถอธิบายหรือเข้าใจความหมายของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นได้

(1) ความหมายตามโครงสร้างภาษา (Structural Meaning) เป็นการโยงคำเข้ากับคำ เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคำกับคำตามโครงสร้างและหน้าที่ของคำในแต่ละภาษา

(2) ความหมายตามอรรถาธิบาย (Contextual Meaning) หมายถึง ความหมายที่เกิดจากการพรรณนาหรืออธิบายเนื้อหาของเรื่องราวที่สื่อสาร การอธิบายเนื้อหาโดยใช้คำอื่นที่มีความหมายโดยตรง และวิธีการเรียงลำดับคำตามวากยสัมพันธ์ระหว่างคำที่มีความหมายโดยตรง กับคำที่ผู้รับสารไม่รู้ความหมาย ช่วยทำให้ผู้รับสารเข้าใจความหมาย ของคำที่ผู้รับสารไม่เคยรู้มาก่อนได้ (ปรมะ สตะเวทิน 2546 : 86)

(3) ความหมายที่เป็นรูปธรรม (Concreteness) คือ ความหมายที่มีความสัมพันธ์กับวัตถุ สิ่งของ หรือเหตุการณ์ที่ชัด จับต้องหรือมีประสบการณ์ตรงได้

(4) ความหมายที่เป็นนามธรรม (Abstraction) คือ ความหมายที่ไม่มีสิ่งจับต้องได้ หรือปรากฏการณ์ที่เห็นได้มารองรับ แต่เป็นความหมายที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึก ค่านิยม หรือความเชื่อ ฯลฯ

ดังนั้นในการอ่านวรรณกรรมแต่ละงาน การตีความงานที่อ่านหรือการสำรวจความหมาย เป็นกระบวนการที่สำคัญมาก เพราะจะเป็นเครื่องชี้วิจารณ์ญาณของผู้อ่านว่าสามารถตีความได้ดีระดับไหน ซึ่งขั้นตอนของการสำรวจความหมาย (กาญจนา นาคสกุลและคณะ 2524: 168-173) มีดังนี้

1) ความหมายกักตุน สิ่งที่ควรคำนึงถึง ในการสำรวจความหมายประการแรก คือ ในการอ่านงานเขียนชิ้นหนึ่งๆ ผู้อ่านย่อมมีความหมายที่ตนได้แปลกักตุนไว้ในใจแล้ว จากนั้นจึงนำความหมายมาตีความต่อไป ซึ่งในการตีความจะต้องระวังว่า ความหมายกักตุนของคนคนหนึ่งอาจมีได้ไม่เหมือนกัน ดังนั้นจึงไม่ควรใช้ความหมายกักตุนในส่วนของตนไปตีความในแง่ที่ไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของผู้แต่ง การทำความเข้าใจงานเขียนหนึ่งๆ ผู้อ่านจึงมีสิทธิและความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องตีความหมายของคำหนึ่งๆ ตามความหมายกักตุนซึ่งเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เช่น สีดำ หมายถึงความเศร้าโศก แต่ในบางครั้ง ผู้แต่งบางคนก็อาจใช้ความหมายเหล่านี้ในลักษณะเฉพาะตัว เช่น อาจมีบางตนใช้สีดำ เป็นสัญลักษณ์ของความลึกลับ ดังนั้น ในการสำรวจความหมาย ผู้อ่านจึงจำเป็นต้องระมัดระวังในการใช้ความหมายกักตุน ทั้งนี้ อาจใช้วิธีสังเกตความหมายของคำอื่นๆ ที่มาประกอบ หรือ สำรวจความหมายจากงานเขียนชิ้นอื่นๆ ซึ่งจะทำให้ตีความหมายของคำ ได้ถูกต้องตามเจตนารมณ์ของผู้แต่ง

2) ความหมายหลายนัย ในการสำรวจความหมายนั้น จะต้องตระหนักว่า ความหมายมีหลายนัย และในความหมายหลายนัยนั้นก็มีความขัดแย้งซึ่งกลมกลืนไปด้วยกันอย่างแน่นอน อันจัดเป็นคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างหนึ่ง เช่น คำว่า “น้ำค้าง” มีความหมายบ่งบอกถึงความบริสุทธิ์ อันเป็นสัจธรรมที่อยู่คู่กับอายุกาลของโลก แต่ขณะเดียวกัน คุณลักษณะของน้ำค้าง ก็ย่อมเป็นสิ่งที่ระเหยกลายเป็นไป สูญไปจากสภาพความเป็นน้ำค้างอันบริสุทธิ์ได้อย่างรวดเร็ว คำว่า “น้ำค้าง” จึงเป็นคำที่มีนัยความหมายทั้งขัดแย้ง และกลมกลืน เพราะดำรงสภาพที่คงทนและสูญสลายได้ง่ายในเวลาเดียวกัน

3) ความหมายนัยประหวัด หมายถึง การมีจิตประหวัดนึกถึงบางสิ่งบางอย่างที่มีความเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ปรากฏในงานเขียน แต่ก็มีข้อพึงระวัง คือ ไม่ควรใช้นัยประหวัดให้ผิดพลาดไปจากเจตนารมณ์ของผู้แต่ง เพราะอาจทำให้ตีความหมายของงานเขียนทั้งชิ้นคลาดเคลื่อนได้

4) ความหมายสั้นๆ นักวิจารณ์ผู้หนึ่ง คือ ไอ.เอ.ริชาร์ดส์ ได้ให้ความเห็นว่า งานเขียนหนึ่งๆ อย่างน้อยที่สุดจะมีความหมายให้พิจารณา 4 นัย ซึ่งในการอ่านงานเขียนชิ้นหนึ่งๆ จะต้องสำรวจความหมาย 4 นัย นี้ให้ครบถ้วน คือ

- ความหมายด้านเนื้อหาสาระโดยทั่วไป
- ความหมายด้านอารมณ์
- ความหมายด้านทัศนคติ
- ความหมายด้านเจตจำนง

6.7 การสื่อสารเพื่อเข้าถึงสัจธรรม

ขอบเขตและข้อจำกัดของภาษา

การสื่อสารผ่านวัจนภาษานั้น ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่าภาษาหรือถ้อยคำ ซึ่งการที่จะมีถ้อยคำเกิดขึ้น ในใจของแต่ละคนจะต้องมีภาพของสิ่งนั้นก่อน ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า สัญญา (concept) ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้และประสบการณ์ แต่ในกรณีทีพูดถึงสิ่งที่ไม่มีความประสบการณ์ สิ่งนั้นภาษาก็จะไม่สามารถทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจโดยสมบูรณ์ได้ เมื่อมาเกี่ยวข้องกับสัจธรรมภาษาจึงไม่สามารถแสดงหรือถ่ายทอดความจริงหรือสัจธรรมได้โดยสมบูรณ์ เนื่องจากภาษาเป็นเพียงสิ่งเชื่อมโยงเราไปหาความจริงนั้นอีกที ดังนั้นภาษาจึงมีข้อจำกัดในการสื่อสารเพื่อเข้าถึงสัจธรรมซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (สมณศักดิ์เดิม คือ พระธรรมปิฎก) สรุปลงไว้ดังนี้ (2539: 2-8)

- 1) ภาษาสามารถสื่อสารสัจธรรมได้ไม่สมบูรณ์ เนื่องจากการขาดประสบการณ์
- 2) ภาษาไม่สามารถแสดงให้รู้ ให้สัมผัสกับประสบการณ์ตรงได้

ความบกพร่องในการสื่อสารภาษาและใช้ภาษาเป็นสื่อ

นอกจากข้อจำกัดทางด้านขอบเขตในการสื่อสารแล้ว การสื่อสารทางภาษายังอาจมีข้อบกพร่องได้อีกดังนี้ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) 2539 :8-19)

- 1) มีการสรุปที่ผิดพลาด โดยเอาบางแง่บางส่วนของความจริง หรือสภาพของสิ่งนั้นมาสรุปเป็นภาพรวมของสิ่งนั้นทั้งหมด แม้ว่าจะมีประสบการณ์ตรงก็ตาม
- 2) ความผิดพลาดในกระบวนการรับรู้ ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากอคติต่างๆ เช่น ความรัก ความชัง เป็นต้น
- 3) กระบวนการคิด ที่ขาดปัญญาบริสุทธิ์ หรือ "การคิดปรุงแต่ง" ทำให้สิ่งที่พิจารณา นั้นไม่ถูกต้องตามความเป็นจริง ทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนไม่เข้าถึงสัจธรรม
- 4) เมื่อมีการหลงและเข้าใจผิด การสื่อสารโดยใช้ภาษาก็จะไม่สื่อถึงความจริงแท้ กลายเป็นการหลอกลวง

ดังนั้น นอกจากภาษาจะสื่อสารธรรมได้ไม่สมบูรณ์แล้ว บางทีก็เป็นตัวบดบังธรรมด้วย ซึ่งในทางศาสนาเรียกว่า "การติดสมมติ" นั้นเอง แต่อย่างไรก็ดี การสื่อสารภาษาก็ยังมีความจำเป็น เนื่องจากเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดสัมมาทิฐิ ซึ่งปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐินั้น มี 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะ คือ เสี่ยงบอกคำกล่าวสอนจากผู้อื่นโดยเฉพาะกัลยาณมิตร จัดเป็นปัจจัยภายนอกที่ต้องอาศัยการสื่อสารภาษา ซึ่งสำคัญมาก แต่ก็ต้องมีปัจจัยภายใน คือ โยนิโสมนสิการ ด้วย จึงจะทำให้ภาษาที่สื่อสารสำเร็จ และมีประโยชน์ในการเข้าถึงธรรมได้จริง

7. การวิเคราะห์ตัวละคร

วรรณ บัวเกิด (2539: 641-662) ได้ให้ความหมายของตัวละครว่า คือ ผู้มีบทบาทในเรื่อง จากการกระทำพฤติกรรม หรือได้รับผลจากพฤติกรรม ซึ่งโดยทั่วไปตัวละครจะมีพฤติกรรม 2 ประเภท คือ

1. ตัวละครที่ไม่เปลี่ยนแปลง คือ ตัวละครที่มีนิสัยหรือพฤติกรรมด้านเดียว เคยดีอย่างไรก็ดียังนั้น เลวอย่างไรก็เลวอย่างนั้น
2. ตัวละครที่เปลี่ยนแปลง คือ ตัวละครที่มีนิสัยและพฤติกรรมหลายด้าน โดยเปลี่ยนตามสิ่งแวดล้อมและเหตุการณ์ต่างๆ

และหากพิจารณาตัวละครอย่างละเอียดแล้ว สามารถแบ่งได้อีก 4 แบบ คือ

1. ตัวละครแบบพิมพ์เดียวกัน คือ ตัวละครที่มีพฤติกรรมเป็นมาตรฐานและเลียนแบบบุคคลในชีวิตจริง จนผู้อ่านรู้สึกว่าเป็นบุคลิกของคนในสังคมนั้น
2. ตัวละครแบบธรรมเนียม คือ ตัวละครแบบอุดมการณ์ ซึ่งเลียนแบบจากตัวเองในวรรณคดีโบราณ
3. ตัวละครแบบนิทานเปรียบเทียบหรือสัญลักษณ์ คือ ตัวละครที่มีลักษณะเชื่อมโยงกับบุคคลจริงๆ
4. ตัวละครแบบอิสระ คือ ตัวละครที่มีแบบเฉพาะตัว มีพฤติกรรมที่ไม่เหมือนคนอื่น

วิภา กงกะนันทน์ (2522: 96-112) กล่าวว่า การพิจารณาถึงกลวิธีการสร้างตัวละคร ต้องพิจารณา 3 องค์ประกอบ คือ

1. ประเภทของตัวละคร ซึ่งผู้แต่งสามารถเลือกตัวละครเป็นมนุษย์ สัตว์ ต้นไม้ หรือสิ่งของก็ได้
2. แนวการสร้างตัวละคร ซึ่งมีแนวการสร้างอยู่ 5 แนว คือ
 - 2.1 สร้างให้สมจริง คือ มีลักษณะเป็นคน แสดงธรรมชาติของปุถุชน

2.2 สร้างตามอุดมคติ คือ สร้างขึ้นในลักษณะที่ควรจะเป็น

2.3 สร้างแบบเหนือจริง ซึ่งผู้แต่งมักมุ่งให้เกิดความตื่นเต้น

2.4 สร้างแบบบุคลาธิษฐาน ตัวละครแบบนี้จะไม่ใช่มนุษย์ แต่ผู้แต่งกำหนดบทบาทและพฤติกรรมให้เหมือนมนุษย์

2.5 สร้างโดยใช้ตัวละครแบบฉบับ คือ ตัวละครจะมีพฤติกรรมที่คงที่ และผู้อ่านจะสามารถเดาได้ว่าเมื่อมีปัญหาตัวละครตัวนั้นจะทำอะไร

3. วิธีการสร้างตัวละคร มีดังนี้

3.1 การที่ผู้แต่งประพันธ์บรรยายหรืออธิบายบุคลิภาพทั้งหมดโดยใช้สรรพนามบุรุษที่ 3

3.2 การใช้ตัวละครอื่นสนทนาหรือคิดเกี่ยวกับตัวละครนั้นๆ

3.3 การใช้พฤติกรรมของตัวละครเอง

ในด้านการกลวิธีการนำเสนอตัวละครนั้น ธัญญา สังขพันธานนท์ (2539: 174-180) กล่าวว่า มี 2 วิธีใหญ่ๆ คือ

1. การนำเสนอโดยตรง หมายถึง การที่ผู้แต่งให้รายละเอียด และข้อมูลเกี่ยวกับตัวละครในลักษณะองค์ประกอบพื้นฐานทั้งหลายของตัวละคร

2. การนำเสนอโดยอ้อม หมายถึง การนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับตัวละครโดยไม่บรรยายโดยตรง แต่จะสอดแทรกและเล่าอยู่ในเหตุการณ์ต่างๆ โดยผู้อ่านจะได้รู้จักตัวละคร ผ่านพฤติกรรมที่แสดงออก การกระทำ คำพูด

โดยในด้านการวิเคราะห์ตัวละครนั้น จะมุ่งไปที่ตัวละครเอก เพราะตัวละครเอกเป็นเจ้าของเรื่องและเป็นผู้ทำให้เกิดเรื่องราวขึ้นมา

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้แบ่งเป็น 5 กลุ่ม คือ

8.1 งานวิจัยที่การศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกที่มีอิทธิพลในแง่มุมต่างๆ

8.2 งานวิจัยที่การศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในด้านตัวละครและบทบาทของตัวละคร

8.3 งานวิจัยที่การศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกเกี่ยวกับคุณธรรมด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ

8.4 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกโดยใช้เป็นสื่อในการสอนหรือปลูกฝังคุณธรรม

8.5 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในแง่อื่นๆนอกจากที่กล่าวมา ซึ่งงานวิจัยทั้ง 5 กลุ่มมีรายละเอียดดังนี้

8.1 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในแง่มุมต่างๆ

สายวรุณ น้อยนิมิตร (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณค่าและความสำคัญของอรรถกถาชาดกในฐานะเป็นวรรณคดีคำสอนของไทย ศึกษาความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น ผลของการศึกษาสรุพบว่า คนไทยรู้จักอรรถกถาชาดกอย่างแพร่หลายตั้งแต่สมัยทวารวดีมาแล้วและมี ภาพสลักลายเส้นรวมทั้งคำอธิบายประกอบภาพชาดกในสมัยสุโขทัย ต่อมาในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ มีอรรถกถาชาดกที่รู้จักแพร่หลายและมีชื่อเสียงมากคือ เวสสันดรชาดกและเทศชาติเรื่องอื่นๆ อรรถกถาชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ 547 เรื่อง ได้แปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ.2483 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ตัวบทอรรถกถาชาดกจึงเป็นศาสนนิทานที่คนไทยรู้จักมานานและเป็น วรรณคดีไทยที่ได้ต้นเรื่องจากภาษาบาลี อรรถกถาชาดกมีสาระคำสอนที่ไม่ได้มุ่งเป็นคำสอนแก่บรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับชั้นตั้งแต่ ชั้นชั้นปกครองจนถึงทาส และมีเนื้อหาคำสอนครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อผู้อื่น ซึ่งประกอบ ด้วยคำสอนที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและคำสอนปลีกย่อย คำสอนที่เป็นหลักสำคัญได้แก่ หลักในการ ดำเนินชีวิต การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น การครองเรือน การปกครองและการรับราชการ สาระคำสอนเหล่านี้ ตรงกับสาระในวรรณคดีคำสอนของไทย อรรถกถาชาดกยังมีลักษณะเด่นในด้านการสร้างเรื่องเพื่อสอน โดยเฉพาะการแสดงหลักธรรมที่เป็นเรื่องเปรียบเทียบหรือเป็นอุทาหรณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเป็นนิทานสาธก ในวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น อรรถกถาชาดกจึงมีความสำคัญต่อวรรณคดีคำสอนของไทย และจัดเป็น วรรณคดีคำสอนของไทยเรื่องหนึ่ง อรรถกถาชาดกมีคุณค่าและความสำคัญต่อวรรณคดีไทยหลายด้าน ได้แก่ ด้านที่เป็นวรรณคดีคำสอน ซึ่งเป็นแหล่งรวมคำสอนที่เน้นให้ประพฤติตนเป็นคนดีและให้รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนในสังคม อันสอดคล้อง กับหลัก “กรรม” ของพุทธศาสนา คำสอนดังกล่าวได้อบรมกล่อมเกลางจริยธรรมแก่คนทุกระดับในสังคมไทย ด้วยกลวิธีการสอนแบบนิทาน อรรถกถาชาดกยังมีคุณค่าในด้านที่เป็นต้นแบบของวรรณคดีชาดกที่แต่งใน ประเทศไทย รวมทั้งชาดกพื้นบ้านในท้องถิ่นต่างๆ ทั้งรูปแบบและเนื้อหาการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ และยังมีความสำคัญในด้าน

ที่มีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของวรรณคดี โดยเฉพาะเนื้อเรื่อง อนุภาคต่างๆ และตัวละครให้แก่การสร้างสรรค์วรรณคดีไทยอีกด้วย อรรถกถาชาดกนับเป็นวรรณคดีคำสอนของไทย ที่อธิบายความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม อย่างเป็น เหตุและผล ซึ่งมีอิทธิพลอย่างสูงต่อความคิดและความเชื่อของคนในสังคมไทยมาตลอดจนถึงปัจจุบัน

พระมหาปริชา มโหสถ (เส็งจิ้น) (2541) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "อิทธิพลของวรรณคดีบาลีเรื่องปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทย" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของหนังสือปัญญาสชาดก เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลของหนังสือปัญญาสชาดกที่มีต่อสังคมไทยในด้านต่างๆ เช่น สังคม วรรณกรรม วิถีชีวิตของคนไทยและนิทานพื้นบ้านของคนไทย เป็นต้น และเพื่อศึกษาถึงกลการสอนธรรมของพระเถระที่ใช้รูปแบบของชาดกเป็นแนวทางในการสอนธรรมะ ผลการศึกษาพบว่า ในส่วนประวัติการแต่ง ผู้แต่งและสถานที่แต่งปัญญาสชาดก ไม่ปรากฏชัดเจนอนมีความเห็นหลากหลายออกไป การแต่งปัญญาสชาดกคงเขียนมาหลายสมัย ต่อมาได้มีพระภิกษุได้แต่งเข้าเป็นปัญญาสชาดก การรวบรวมเข้าเป็นชุดคงมีขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2000-2002 ผู้แต่งนั้นน่าจะเป็นพระภิกษุชาวเชียงใหม่ ส่วนสถานที่แต่งคงเป็นในบริเวณเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นสถานที่ที่มีความรุ่งเรืองทางภาษาบาลี สำหรับแนวการเขียน ผู้แต่งได้อาศัยแนวจากอรรถกถาชาดก และนำนิทานจากแหล่งต่าง ๆ มาอธิบายเป็น "ชาดก" ประกอบเรื่อง

ในส่วนที่แสดงถึงอิทธิพลที่มีต่อสังคมนั้น พบว่า ปัญญาสชาดกมีอิทธิพลต่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม ทั้งในระดับความเชื่อ พิธีกรรม หลักธรรมระดับศีลธรรมและโลกียธรรมและโลกุตระธรรม ปัญญาสชาดกยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคม โดยเป็นแหล่งบ่อเกิด "วิถีปฏิบัติ" ต่างๆ ของสังคมไทยมากมาย ทั้งส่วนที่เป็นวิถีปฏิบัติของชาวบ้าน และส่วนที่เป็นผลมาจากหลักการของพระพุทธศาสนา ส่วนในทางด้านที่มีอิทธิพลต่อวรรณกรรมไทยและการละคร พบว่า มีชาดกอย่างน้อย 21 เรื่องที่เป็น "ต้นแบบ" ของวรรณกรรมร้อยกรองของไทยจำนวน 63 เรื่อง ปัญญาสชาดกยังเป็นต้นกำเนิดของบทละครในสมัยต่าง ๆ รวมทั้งเป็นต้นแบบเรื่องละครทางโทรทัศน์และรวมถึงเป็นภาพยนตร์ด้วย

ในส่วนที่กล่าวด้วยการศึกษาถึงวิธีการในการประกาศพระศาสนา ผู้วิจัยพบว่า ผู้แต่งปัญญาสชาดกได้ใช้วิธีการ และรูปแบบในการประกาศหลักคำสอนของพระศาสนาที่ฉลาดยิ่งนัก การนำนิทานเล่าโดยมีหลักธรรมสอดแทรก ทำให้ผู้ฟังได้รับคติธรรมไปพร้อมกัน โดยไม่เบื่อหน่าย ปัญญาสชาดกจึงนับเป็น "แหล่งขุมทรัพย์" ที่ผู้รู้สามารถขุดหา "อาหารทางความคิด" ในด้านต่างๆ ได้ทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นเพื่อความบันเทิง คติธรรม หลักศาสนา ประวัติศาสตร์ วิถีชีวิต หรืออื่นใด

8.2 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในด้านตัวละครและบทบาทของตัวละคร

พรวิภา วัฒนธนากุล (2533) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "การศึกษบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกกับชาดกที่แต่งในประเทศไทย" โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาบทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดก กับชาดกที่แต่งในประเทศไทย ว่าชาดกแต่ละฝ่ายปรากฏบทบาทผู้หญิงอย่างไรบ้าง บทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกมีอิทธิพลต่อบทบาทผู้หญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทยมากน้อยเพียงใด และบทบาทผู้หญิงในชาดกทั้งสองฝ่าย มีส่วนช่วยสื่อคำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องใดบ้าง ผลการวิจัยพบว่า บทบาทผู้หญิงในอรรถกถาชาดกมีอิทธิพลต่อบทบาทผู้หญิงในชาดกที่แต่งในประเทศไทย ใน 5 บทบาท คือ บทบาทที่ผู้หญิงให้โทษแก่ผู้อื่น บทบาทผู้หญิงในฐานะมารดาที่มีความรักต่อลูก บทบาทหน้าที่ของผู้หญิงในฐานะภรรยา บทบาทผู้หญิงที่เป็นเพศอ่อนแอ และบทบาทเบ็ดเตล็ด ชาดกที่แต่งในประเทศไทยได้เสนอบทบาทผู้หญิงที่เป็นลักษณะเด่นอื่นไว้ด้วย ได้แก่ ผู้หญิงที่มีความรู้ความสามารถพิเศษ ผู้หญิงเป็นที่พึ่งและช่วยเหลือสามีได้ ผู้หญิงงามเป็นที่ต้องการเสาะหาของชาย ผู้หญิงที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ผู้หญิงที่มีความซื่อสัตย์และร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี ผู้หญิงที่ช่วยเหลือตนเองได้ และผู้หญิงในฐานะที่เป็นภรรยาคนเดียว

นอกจากนี้ บทบาทผู้หญิงทั้งในอรรถกถาชาดกและชาดกที่แต่งในประเทศไทย ยังได้ช่วยสื่อคำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องต่างๆ คือ ต้นเหตุแห่งทุกข์ กรรมและผลของกรรม สภาพความจริงของชีวิต การคบมิตร ความกตัญญูต่เวทิต่ ความรัก และหลักการครองเรือน

พระมหาวินัย แสงกล้า (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "วิเคราะห์ตัวละครสัตว์ที่สำคัญในอรรถกถานิทานชาดกหมวดขุททกนิกาย" มีความมุ่งหมายเพื่อวิเคราะห์บทบาทของตัวละครสัตว์ที่สำคัญตามแนวทศบารมีและกลวิธีการนำเสนอคุณธรรมผ่านตัวละครสัตว์ที่สำคัญในอรรถกถานิทานชาดกหมวด ขุททกนิกาย เล่มที่ 55 ถึง เล่มที่ 62 ฉบับแปลเป็นภาษาไทย ของมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบรอบ 200 ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 เสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของตัวละครสัตว์ที่สำคัญตามแนวทศบารมี คือแนวทางปฏิบัติเพื่อความเป็นซึ่งพระพุทธเจ้าในอนาคต 10 ประการคือ บำเพ็ญทานบารมี 5 ตัว ศีลบารมี 5 ตัว ปัญญาบารมี 17 ตัว วิริยะบารมี 1 ตัว ขันติบารมี 4 ตัว สัจจะบารมี 2 ตัว อริยฐานบารมี 1 ตัว เมตตาบารมี 16 ตัว อุเบกขาบารมี 3 ตัว โดยตัวละครเอกทั้งหมดเปี่ยมล้นด้วยศรัทธาในคุณธรรม โดยมีตัวละครเครือญาติ บริวาร และตัวปฏิบัติกิจคอยผลักดันและส่งเสริมให้ได้แสดงคุณธรรมในบริบทที่แตกต่างกันไป

ตามบาร์มีนั้น และพบว่า ไม่มีตัวละครแสดงการบำเพ็ญบารมีด้วยเนกขัมมะบารมี เพราะด้วยเหตุที่เป็นดิรัจฉาน ด้านกลวิธีการนำเสนอคุณธรรมผ่านตัวละครสัตว์พบว่า นิทานทุกเรื่องเสนอคุณธรรมโดยมีจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งตามบริบทที่แตกต่างกัน การแสดงคุณธรรมออกมาตรงในพฤติกรรมของสัตว์ที่พูดได้ ใช้กลวิธีนำเสนอตัวละครแบบบุคคลาธิฐาน และได้เสนอสัญลักษณ์ที่ตรงข้ามกับความเป็นจริงในพฤติกรรมของสัตว์ เพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบ ในสัตว์ไม่มีเท้า คือปลา บ่งบอกถึงความเย็น หมายถึงการแก้ปัญหาด้วยปัญญา มีความสุขุม เยือกเย็น สัตว์ทวิบาท พบว่ามีหงส์ เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นผู้มียศตำแหน่ง ต้องพูดจาอ่อนหวาน เคารพในกติกา ในสัตว์จตุบาท คือ หมู ธรรมชาติเป็นเป็นผู้มักมากด้วยอาหาร สัญลักษณ์ที่แสดงคือ ความเป็นผู้ที่สมบรูณ์ด้วยร่างกาย พูดจาอ่อนหวาน และ เหี้ย เป็นสัตว์ที่ทำตัวต่ำ เป็นอัมพมคณสัญลักษณ์ที่พบ คือ ผู้ที่แสวงหาหาความจริง ต้องทำตัวให้อยู่ในธรรมชาติมนุษย์ คือ ปล่อยให้อยู่ในสภาพว่างเปล่า แล้วพิจารณาถึงเหตุและผล เป็นต้น

บุญทัน คนใจบุญ (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "การศึกษาพุทธปรัชญาในพฤติกรรมของตัวละครหลักและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดก" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพุทธปรัชญาในพฤติกรรมของตัวละครหลักและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดก ผลการวิจัยพบว่า ตัวละครหลักคือพระเวสสันดร ได้แสดงพฤติกรรมการให้ทาน ซึ่งมีนัยสำคัญทางพุทธปรัชญา แสดงให้เห็นการไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดโดยความไม่มีตัวตนของตน การสละทรัพย์สมบัติซึ่งเป็นวัตถุไถ่ตัว จนกระทั่งสละพระโอรส พระธิดาและพระมเหสี ซึ่งเป็นบุคคลใกล้ชิดหรือแม้กระทั่งชีวิตตนเองก็พร้อมที่จะสละได้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงการทำลายความยึดมั่นถือมั่นชี้ให้เห็นถึงหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สำคัญที่สุดที่เป็นหลักพื้นฐานของหลักคำสอนอื่น คือ ไตรลักษณ์ ได้แก่ อนิจจัง ทุกขังและอนัตตา ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าทุกสิ่งในสากลจักรวาลย่อมมีลักษณะเป็นไปตามหลักคำสอนเรื่องไตรลักษณ์ทั้งสิ้น พฤติกรรมของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นพุทธปรัชญาที่ว่า สิ่งทั้งปวงไม่มีตัวตน หรือปราศจากตัวตนที่เที่ยง นั่นคือ ทุกสิ่งล้วนเป็นอนัตตา ตัวละครเสริมซึ่งมีชูชกเป็นตัวแทนได้แสดงพฤติกรรมการขอและการรับสิ่งของที่ตัวละครหลักพระราชทานให้ ซึ่งมีนัยสำคัญทางปรัชญาที่ตรงข้ามกับพุทธปรัชญา กล่าวคือพฤติกรรมการขอและรับดังกล่าวแสดงให้เห็นถึง ความยึดมั่นถือมั่นโดยความมีตัวตน ของตนมีความต้องการที่จะนำเอาทุกสิ่งทุกอย่างมาเป็นของตน ถือเอาความสุขของตนเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต บุคคลประเภทนี้ จัดอยู่ในกลุ่มวัตถุนิยม และปัจเจกสุขนิยม พฤติกรรมการบริโภคเกินขนาดจนชูชกต้องเสียชีวิตเพราะท้องแตก แสดงให้เห็นถึงพุทธปรัชญาในเรื่องอนัตตา พฤติกรรมของชูชก แสดงให้

เห็นถึงการต่อสู้ทางแนวความคิดเรื่องอนัตตาในศาสนาพราหมณ์ กับแนวความคิดเรื่องอนัตตาในพุทธศาสนา ซึ่งแสดงพฤติกรรมโดยพระเวสสันดร

ชอรัตน์ ไวยชัยยา (2545) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาทตัวละครเอกในทศชาติชาดก” รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระฉบับนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาตัวละครเอกในทศชาติชาดก จากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง เล่มที่ 28 พระสูตรตันตปิฎก เล่ม 20 ขุททกนิกายชาดก ภาค 2 พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกายชาดก เล่ม 4 ภาคที่ 2 และ 3 ในประเด็นของบทบาท คุณสมบัติและลักษณะของตัวละครเอก ผลการศึกษา ปรากฏดังนี้ มีการนำเสนอบทบาทของตัวละครเอกในด้านดีเพียงด้านเดียว ทั้งนี้เพื่อมุ่งเน้นการเป็นแบบอย่าง เช่น บทบาทของลูก ลูกที่ปรากฏส่วนใหญ่จะเป็นลูกที่ดี คือ เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดา มีความกตัญญู และมุ่งกระทำความดี บทบาทของพ่อ พ่อที่พบนอกจากเป็นพ่อที่ดีให้ความรัก คอยอบรมเลี้ยงดูบุตรแล้ว ยังต้องจัดหาทรัพย์สมบัติไว้ให้บุตรอีกด้วย บทบาทในทางสังคม มีบทบาทของกษัตริย์และขุนนางที่มุ่งปฏิบัติธรรม คุณสมบัติและลักษณะของตัวละครเอกในทศชาติชาดก มีคุณสมบัติและลักษณะที่เด่นคือ มีความเป็นผู้นำอยู่ในตนเอง และสามารถเป็นผู้นำตั้งแต่เยาว์วัย และผู้นำที่พบมากที่สุดคือ ผู้นำแบบธรรมราชา โดยผู้นำประเภทนี้ยึดหลักธรรมมาใช้ในการปกครอง ซึ่งทำให้ประสบผลสำเร็จมากที่สุดทั้งด้านการครองตน การครองคน และการครองงาน ลักษณะของตัวละครเอกที่ไม่ปรากฏ คือ ตัวละครที่มีลักษณะแบบเผด็จการ จะมีเฉพาะตัวละครรองหรือตัวละครอื่นที่ไม่ใช่ตัวละครเอก ตัวละครในทศชาติชาดกเป็นการนำเสนอบทบาท คุณสมบัติ และลักษณะของตัวละครแบบแบน ซึ่งปรากฏในด้านดีเพียงด้านเดียว

8.3 งานวิจัยที่ทำการศึกษาเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกเกี่ยวกับคุณธรรมด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ

พระราสละคะละ สิวลี เถโร (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาจริยศาสตร์เกี่ยวกับความกรุณาของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์ชาดก” โดยจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษาเชิงวิเคราะห์การปฏิบัติตนของพระโพธิสัตว์ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับความกรุณาตามที่ปรากฏในคัมภีร์ชาดกโดยแบ่งออกเป็นสองภาค ในภาคที่ 1 ได้วิเคราะห์ถึงความเป็นมา, พัฒนาการ ความแพร่หลาย และความสำคัญของแนวคิดพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท และจะได้กล่าวถึงอิทธิพลที่มีต่อวัฒนธรรมพุทธด้วย ในภาคที่ 2 ได้เลือกชาดก 10 เรื่อง นำมาซึ่งจุดมุ่งหมายของแต่ละเรื่องและอธิบายถึงความสำคัญของความเมตตาและความสำคัญในการสร้างบารมีโดยพระโพธิสัตว์ เพื่อที่จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต แล้วแสดงให้เห็น

ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากความเมตตาต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายที่ได้พัฒนาเพิ่มพูนด้วยปัญญา พบว่า พระโพธิสัตว์ได้ประยุกต์ใช้ความกรุณาหรือน้อยความสงสาร เฉพาะในกรณีที วิเคราะห์ถึงในงานชิ้นนี้ซึ่งปรากฏว่า ท่านไม่ได้นำมาใช้อย่างเต็มความสามารถต่อกรณีที่ได้ วิเคราะห์นั้นเลย ในขณะที่ปุณฺชนทั่วไปอาจจะเลือกปฏิบัติได้ดีกว่า ลักษณะเช่นนี้วิเคราะห์ได้ว่า เป็นการขัดแย้งกับพื้นฐานทางจริยธรรม เพราะผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นพระโพธิสัตว์สมควรจะปฏิบัติตนได้ ดีกว่าสามัญชนทั่วไป

สละโรจน์ กิตติมหาเจริญ (2545) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “แนวคิดเรื่องปัญญาใน อรรถกถาชาดก” โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาแนวคิดเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก และเพื่อ วิเคราะห์ ปัญญาในฐานะที่เป็นคำสอนในอรรถกถาชาดก พบว่าชาดกคือนิทานสอนธรรมะ พื้นฐานแก่พุทธบริษัท การนำเสนอปัญญาในอรรถกถาชาดกจึงเป็นปัญญาระดับพื้นฐาน สอดคล้องกับตัวบทเช่นเดียวกัน เมื่อวิเคราะห์ปัญญาทางพระพุทธศาสนา พบว่าปัญญาคือความรู้ ที่ประกอบด้วยการคิดอย่างถูกต้องหรือโยนิโสมนสิการ การมีปัญญาที่ถูกต้องจะทำให้รู้จักใช้ ปัญญาแก้ปัญหาและเตือนสติ ด้านบ่อเกิดของปัญญา พบว่าปัญญาเริ่มต้นมาจากขั้น 5 พัฒนา มาสู่กระบวนการคิด การฟัง การกระทำจนเกิดความรู้ที่ชัดแจ้ง ด้านคุณค่าของปัญญา พบว่าการ ใช้ปัญญาในทางที่ถูกต้องทำให้การดำเนินชีวิตเป็นสุข แต่ถ้าไม่มีปัญญาหรือใช้ปัญญาในทางที่ไม่ ถูกต้องจะทำให้มีมิจฉาทิฎฐิ เกิดอวิชชา

ด้านการนำเสนอคำสอนเรื่องปัญญาในอรรถกถาชาดก อรรถกถาชาดกสะท้อน ปัญญา 3 ลักษณะคือ ปัญญาในฐานะหลักในการดำเนินชีวิต คือ สมาริ ปัญญาและพระโพธิสัตว์ ผู้มีปัญญาบารมี ทั้งนี้อรรถกถาชาดกให้ความสำคัญกับปัญญาในฐานะหลักในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นปัญญาในระดับพื้นฐานมีความ จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของพุทธบริษัท ด้านศีล สมาริ ปัญญา อรรถกถาชาดกไม่ได้นำเสนอศีล สมาริ ปัญญาอย่างลุ่มลึก กล่าวถึงเพียงการมีความ สุจริตทางกาย วาจา ใจ ย่อมทำให้เกิดความสงบและมีปัญญา ด้านการนำเสนอพระโพธิสัตว์ผู้มี ปัญญาบารมี พบว่าพระโพธิสัตว์มุ่งบำเพ็ญปัญญาเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น เตือนสติ แก้ไขปัญหา สอดคล้องกับลักษณะของพระโพธิสัตว์ในพุทธภูมินี้คือปัญญาธิกโพธิสัตว์

ลักษณะเด่นของการนำเสนอปัญญาในอรรถกถาชาดกคือ การนำกลวิธีการทดสอบ ปัญญาเข้ามาดำเนินเรื่อง กลวิธีนี้ได้แก่การตั้งปริศนา การเล่านิทาน กลวิธีการทดสอบปัญญา เหล่านี้นอกจากจะทดสอบปัญญาคู่กรณีหรือฝ่ายตรงข้ามแล้ว ยังมีลักษณะของการนำหลักธรรม

มาแสดงเปรียบเทียบในรูปแบบปริศนา นิทาน เพื่อให้พุทธบริษัทเข้าใจหลักธรรมได้ดียิ่งขึ้น ดังนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่าอรรถกถาชาดกนอกจากจะเป็นนิทานที่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแล้ว ยังแฝงสาระของคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ได้อย่างกลมกลืนและแนบคาย คำสอนประการหนึ่ง คือการสอนให้พุทธบริษัทรู้จักดำเนินชีวิตและดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยปัญญาอันเป็นหัวใจของคำสอนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา

8.4 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกโดยใช้เป็นสื่อในการสอนหรือปลูกฝังคุณธรรม

มานิตา สิริทองกุล (2544) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์นิทานชาดกที่ส่งเสริมสันติธรรมสำหรับเด็กปฐมวัย” การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์นิทานชาดกที่ส่งเสริมสันติธรรมให้แก่ เด็กปฐมวัยในด้านการจัดการความขัดแย้ง โดยการแก้ปัญหาด้วยสันติวิธี และการดำเนินชีวิต อยู่ร่วมกันอย่างสงบ โดยศึกษานิพนธ์ชาดกที่เป็นอรรถกถา จำนวน 547 เรื่อง ซึ่งคณะกรรมการ อำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ครบ 50 ปี กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร 2540 ได้รวบรวมและเรียบเรียงเป็นนิทานร้อยแก้วแล้ว เกี่ยวกับเนื้อหาที่สอดคล้องกับสันติธรรม สำหรับเด็กปฐมวัยในนิทานชาดก โดยใช้เกณฑ์การวิเคราะห์สันติธรรมในนิทานชาดก และศึกษา วิธีการนำนิทานชาดกไปใช้ในการส่งเสริมสันติธรรมให้แก่เด็กปฐมวัย โดยใช้แบบสัมภาษณ์ และแบบสังเกตพฤติกรรมการนำนิทานชาดกไปใช้ ผลการวิจัย 1. มีนิทานชาดกจำนวน 39 เรื่อง ที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับสันติธรรมสำหรับเด็ก ปฐมวัย โดยแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ นิทานชาดกที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับสันติธรรม ด้านการ ละเว้นความชั่ว จำนวน 20 เรื่อง และด้านการทำความดี จำนวน 19 เรื่อง 2. นิทานชาดกสามารถนำไปใช้ในการส่งเสริมสันติธรรมสำหรับเด็กปฐมวัยได้ แต่จำเป็น ต้องปรับเปลี่ยนการใช้ภาษาให้สอดคล้องกับพัฒนาการทางด้านภาษา และวิธีการนำไปใช้ต้อง สอดคล้องกับวิธีการเรียนรู้ของเด็กปฐมวัย ที่เรียนรู้ผ่านการกระทำ และการเลียนแบบ ดังนั้นผู้นำนิทานชาดกไปใช้ส่งเสริมสันติธรรมให้แก่เด็กปฐมวัยจึงจำเป็นต้องปรับแต่งภาษา ในนิทานให้ง่ายขึ้น และสร้างบรรยากาศในการนำไปใช้ที่สงบ มีสมาธิ และยังต้องพัฒนาตนให้เป็นตัวแบบที่ดีให้แก่เด็กอีกด้วย

สายสุณีย์ วิวรรณวงศ์ (2540) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การศึกษาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและความสนใจในการเรียนวิชา พระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โดยการใช้ นิทานชาดก” การวิจัยครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผลสัมฤทธิ์ ทางการเรียนและความ

สนใจในการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โดยการใช้นิทานชาดก โดยใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนวัดชนะสงคราม สังกัดสำนักงาน การประถมศึกษา กรุงเทพมหานคร ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2540 จำนวน 2 ห้องเรียน แล้วจับ ฉลากแบ่งเป็นกลุ่มทดลองได้ จำนวน 36 คน กลุ่มควบคุมได้ จำนวน 35 คน โดยกำหนดให้กลุ่ม ทดลองได้รับการสอนโดยการให้นิทานชาดก กลุ่มควบคุมได้ รับการสอนโดยใช้นิทานทั่วไปที่ กำหนดไว้ในแผนการสอนของ กลุ่มโรงเรียนสุโขทัย ดำเนินการทดลองเป็นเวลา 10 สัปดาห์ โดย ผู้วิจัยเป็นผู้ทดลองทั้งสองกลุ่ม เครื่องมือในการวิจัย คือแผนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา โดยใช้ นิทานชาดก แผนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของกลุ่ม โรงเรียนสุโขทัย แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ ทางการเรียนรู้และ แบบสอบถามความสนใจในการเรียน สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ ข้อมูล คือ t-test for Independent ผลการวิจัยพบว่า 1. ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาพระพุทธศาสนาของ นักเรียนที่ ได้รับการสอนโดยใช้นิทานชาดกสูงกว่านักเรียนที่ ได้รับการสอนโดยใช้นิทานทั่วไปที่กำหนดไว้ใน แผนการสอน ของกลุ่มโรงเรียนสุโขทัยอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 2. ความสนใจในการ เรียนวิชาพระพุทธศาสนาของ นักเรียนที่ได้รับการสอนโดยใช้นิทานชาดกหลังการทดลอง สูงกว่า นักเรียนที่ได้รับการสอนโดยใช้นิทานทั่วไปที่กำหนดไว้ ในแผนการสอนของกลุ่มโรงเรียนสุโขทัย อย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ .01

8.5 งานวิจัยที่ทำการศึกษเกี่ยวกับเนื้อหาของนิทานชาดกในแง่อื่น ๆ นอกจากที่ กล่าวมา

อนุสรณ์ อุณโณ (2539) ได้ทำการศึกษาเรื่อง "การวิเคราะห์ชาดกภฏฐกถาด้วย ทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์" โดยประยุกต์ทฤษฎีมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ เพื่อวิเคราะห์ ชาดกภฏฐกถา (ฉบับแปลของมหาภฏฐกถาวิทยาลัย เล่มที่ 55 - 64) ในฐานะพิธีกรรมเลื่อน สถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้า ตลอดจนวิเคราะห์การบำเพ็ญทศบารมีของพระ โพธิสัตว์ในฐานะคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่าน วิเคราะห์คุณลักษณะที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกใน ฐานะคุณลักษณะของช่วงเปลี่ยนผ่าน และวิเคราะห์พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านเปรียบเทียบกับพุทธ ปรัชญา

ผลการศึกษาสรุปว่า ชาดกภฏฐกถาในฐานะคัมภีร์โพธิสัตว์จรรยาคือ พิธีกรรมเลื่อน สถานภาพจากพระโพธิสัตว์เป็นพระพุทธเจ้าที่มีแบบแผนขั้นตอน คล้ายคลึงกับพิธีกรรมเปลี่ยน ผ่านโดยทั่วไป ซึ่งประกอบด้วย ช่วงแยกตัว ช่วงเปลี่ยนผ่าน และช่วงรวมตัว พระโพธิสัตว์เป็นดังผู้

เปลี่ยนผ่าน การบำเพ็ญทศบารมีจึงเป็นคุณสมบัติของผู้เปลี่ยนผ่านซึ่งประกอบด้วย การละชีวิตทางโลก การยอมรับความเจ็บปวดและทุกข์ทรมาน และการมีปัญญาไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ขณะเดียวกันการละเว้นจากเรื่องเพศ และ *communitas* ในมหาสมาคมผู้ออกบวชในสำนักพระโพธิสัตว์ คือ คุณสมบัติของช่วงเปลี่ยนผ่าน ทั้งสาเหตุของการเปลี่ยนผ่าน และความเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของโลกและชีวิตของพระโพธิสัตว์ในแต่ละพระชาติ ต่างก็ถูกกำหนดโดยพุทธปรัชญาเป็นสำคัญ

เทพพร มังธานี (2542) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์เถรวาทในมหาสุบินชาดก” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์การตีความ ในมหาสุบินชาดก เพื่อทราบปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหาทางจริยธรรม และนำเสนอแนวทางการ แก้ปัญหาทางจริยธรรมในสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่ามหาสุบินชาดก มีลักษณะต่างจากชาดกเรื่องอื่นๆ โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการตีความแบบอุปมาอุปไมยข้ามกาลสมัย แสดงให้เห็นว่า ปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหาทางจริยธรรมเกี่ยวข้องทั้งในส่วนของบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งปัญหาทางจริยธรรมดังกล่าวเกิดขึ้นในลักษณะเชื่อมโยงเป็นลูกโซ่ต่อเนื่องกันไป (ปฏิจจสมุปบาท) โดยมีต้นตอของปัญหาทั้งหมดอยู่ที่อกุศลมูลที่ฝังแน่นในจิตใจของมนุษย์ การวิเคราะห์โดยนำบริบทในสังคมร่วมสมัยมาพิจารณาด้วยนั้น ทำให้เห็นด้านที่เป็น ปัญหาต่างๆ ของสังคม ซึ่งปัญหาทั้งหมดมีรากฐานมาจากการขาดจริยธรรมและที่สำคัญยัง ทำให้เห็นถึงคุณค่าของการป้องกันและเตรียมการเพื่อแก้ปัญหาทางจริยธรรมที่จะเกิดในอนาคตด้วย การแก้ปัญหาทางจริยธรรมในสังคมไทยตามการตีความในมหาสุบินชาดก มีนัยว่าต้อง พิจารณาถึงรายละเอียดของแต่ละปัญหาให้ชัดเจน แล้วนำมาสรุปโดยภาพรวม เพื่อให้เห็น ความเชื่อมโยงของปัญหาต่างๆ ทั้งนี้รากเหง้าของปัญหาอยู่ในจิตใจของมนุษย์คือ อกุศลมูล ฉะนั้น วิธีการแก้ปัญหานอกจากจะอาศัยความร่วมมือกันของคนทุกฝ่ายในสังคมแล้ว ทุกคน ในสังคมจะต้องปฏิบัติตามหลักจริยธรรมและทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ ผลการศึกษารังนี้ ชี้ให้เห็นว่า มหาสุบินชาดกเสนอปัญหาทางจริยธรรมในสังคมไทย ร่วมสมัย และการแก้ปัญหาต้องมุ่งให้เกิดความสมดุลระหว่าง 3 ด้าน 1) ระหว่างมนุษย์กับตนเอง (กายกับจิต) 2) ระหว่างมนุษย์กับสังคม และ 3) ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ

9. กรอบทฤษฎีในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปกรอบทฤษฎีในการวิจัยได้ดังนี้

